

Skogen berättar

- kulturhistoriska spår vid ödegården Olofstorp

Författare Ida Sjöberg

Självständigt arbete . 30 hp
Landskapsarkitektprogrammet
Alnarp 2015

Skogen berättar

- kulturhistoriska spår vid ödegården Olofstorp

Stories from the forest

- historical traces of the deserted farm Olofstorp

Författare: Ida Sjöberg

Handledare: Kjell Lundquist, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur,
planering och förvaltning

Huvudexaminator: Eva Gustafsson, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur,
planering och förvaltning

Bitr. examinerator: Anna Peterson, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur,
planering och förvaltning

Omfattning: 30 hp

Nivå och fördjupning: A2E

Kurstitel: Examensarbete för landskapsarkitekter

Kurskod: EX0258

Ämne: Landskapsarkitektur

Program: Landskapsarkitektprogrammet

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2015

Omslagsbild: visar odlingsröse på Olofstorps gamla marker av Sture Björnsson

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: kulturstigar, skogshistoria, ödegård, kulturhistoriska platser, skogen, konstinstallationer

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Förord

Det här är ett examensarbete inom landskapsarkitekturprogrammet vid Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning vid SLU Alnarp. Arbetet omfattar 30 poäng.

Arbetet har inneburit mycket vistelse ute i terrängen, med samtal och diskussioner om förslag och insatser för Olofstorps gamla marker. En dokumentation har förts ner i ord och bild över de referens- och inspirationsplatser som valdes ut i början av arbetet. Jag har tagit fram en historisk beskrivning över hur markanvändningen såg ut förr, och förslag på utformningen av stigar och platser. Jag har även berört ämnet temautställningar.

Jag vill rikta ett stort tack till projektledaren Örjan Hill som givit mig mycket information av stor vikt om Olofstorps historia. Tack till Harry Johansson som tog sig tid att visa och berätta om sina upplevelser kring miljöerna runt Olofstorps gamla marker. Tack till Sture Björnson för delgivningen av sina bilder till mitt arbete och tack till personalen på Borås bibliotek och på Stadsarkivet i Borås som hjälpt mig att leta i äldre arkiv och alla personer som jag har träffat på möten och samråd på Olofstorp för viktig information och intressanta idéer. Sist men inte minst vill jag tacka min handledare Kjell Lundquist som väglett mig och givit mig konstruktiv kritik. Jag vill också passa på att tacka min familj och mina närmaste för uppmuntran och visat intresse i mitt arbete.

Blåsut 27 januari 2009

Ida Sjöberg

Sammanfattning

Olofstorp ligger i ett skogsområde mellan Borås och Ulricehamn (*figur 1*). Olofstorp är en ödegård som idag ägs av Stiftelsen Petersson-Grebbe och Sveaskog. De har tillsammans med Skogssällskapet och Grovare-Fänneslunda Hembygdsförening startat ett skogshistoriskt projekt som heter *Olofstorp – ett jordearv*. Projektet började formas när projektledaren Örjan Hill höll i en kurs som utmynnade i en bok om Fänneslundas historia. De fann mycket information, både i litteratur och muntliga källor som kunde berätta om Olofstorps historia och om platserna runtomkring. I projektet är det många som medverkar; bl.a. personer från Sveaskog, Skogssällskapet, Hembygdsföreningen och lokalbefolkningen.

På Olofstorps gamla inägor och utmarker finns det i terrängen rikligt med historiska spår som berättar om hur det gamla bondesamhället och jordbrukslandskapet såg ut. De gamla spåren håller nu på att tas fram och bli synliga efter flera röjningar och gallringar i skogen. Hembygdsföreningen och Örjan Hill har forskat om Olofstorp och torpen runt omkring. Den gedigna information som finns om området har gjort att hembygdsföreningen har arrangerat guidade upplevelsevandringar med bl.a. teater och musik.

Mitt arbete har inneburit att ta fram ett förslag som visar utvecklingsmöjligheterna för området. Jag har varit med och tagit fram kulturstigar som går genom den gamla inägan och utmarken. Stigarna ska vara kantade av skyltar med information som bl.a. beskriver de platserns historia som finns utmed stigarna. Min uppgift har också varit att diskutera fram förslag på hur konst kan integreras tillsammans med de historiska spåren på platsen. Arbetet är tänkt som ett underlag för projektgruppens fortsatta utvecklingsarbete på Olofstorp.

Arbetet har bestått av litteraturstudier i jordbrukslandskapets historia, men också av sökning i arkiv för att hitta mer information om Olofstorps historia. Det var en viktig grund för att kunna skapa en bild av hur landskapet har sett ut. Referensstudier gjordes på fyra olika platser, där fick jag inspiration och uppslag. Återkommande besök på Olofstorp har varit viktigt för att kunna ta fram ett förslag på stigarnas rörelsemönster och innehållet utmed stigarna. Förarbetet var också viktigt för att försöka få de historiska spåren att samspela och kombineras med konstillallationer.

Resultatet av mitt arbete är olika planer över området. En illustrationsplan som visar stigarnas placering i landskapet och platserna utmed stigarna. Fyra planskisser där detaljnivån är något högre än på de övriga platserna utmed stigarna. En beskrivning finns på planskisserna där det står vilka åtgärder som ska göras på platsen. På de övriga platserna har en beskrivning gjorts över vad det är man ser och de viktigaste åtgärderna för platsen. Inledande diskussioner har förts om olika idéer för hur konst kan integreras i området.

Summary

Olofstorp is based in an area of forest, located between Borås and Ulricehamn, Sweden. The area consists of land as well as an old deserted farm which is now owned by the foundation Peterson-Grebbe and Sveaskog. They have together with Skogsällskapet and Grovare-Fänneslunda Hembygdsförening started a project in regards to the history of the forest called Olofstorp – ett jordearv. The project started when project manager Örjan Hill held a history course that resulted in a book about the history of Fänneslunda. The authors of that book found a lot of information, from written and spoken documentation in regards to the history of Olofstorp and surrounding areas. A lot of people have been involved in the project about Olofstorp, for example; Sveaskog, Skogsällskapet, Hembygdsföreningen as well as local inhabitants.

The area of Olofstorp is full of history traces which hold clues of what the old farm landscape looked like and information of how people lived. Since a lot of trees, shrubs and vegetation has been removed, old paths are now visible. Research has also made it possible to find out more information in regards to the houses surrounding Olofstorp. The information about the area has led the local heritage association to hold cultural events in the forests including theatre and live music.

My aim with the project has been to forward suggestions of how the project can develop. I have been involved with working on two different culture paths that are located throughout the area. These paths will in the future have signs containing information about the areas history. My aim has also been to discuss and make suggestions of how art can integrate with the history. This work is meant to be a foundation for the project and ongoing development in the area.

My work has been based on information from readings on the history of the landscape as well as research in archives in order to find more information. The research and readings were important in order to obtain an indication of what the old landscape looked like. Through my inspirational visits to art centres and historical places, I obtained inspiration and found ideas. Revisits to Olofstorp have been important in order to come up with suggestions on the paths mapping as well as the information along them. The beginning of the project was also important in order to obtain information about the history and combined it with the art installations.

Innehållsförteckning

Förord	3
Sammanfattning	4
Summary	5
Kap. 1 Inledning	7
Bakgrund	7
Mål	8
Syfte	8
Material och Metoder	8
Frågeställningar	9
Avgränsningar	9
Kap. 2 Referens- och inspirationsplatser	10
Pilane på Tjörn	11
Råshult i Småland	17
Åsens by kulturresevat i Småland	21
Wanås konstpark i norra Skåne	25
Kap. 3 Olofstorpshistoria – skogen, landskapet och omgivningarna	29
Tidigare markanvändning i Sverige	29
- Rösen	30
- Inägor	32
- Utmark	34
- Svedjebruk	35
- Skogen	36

Fänneslunda säteri	38
- Ägarna	41
- Torpen	43
Ödegården Olofstorp	44
Olofstorp idag	47
Kap. 4 Kulturstigar, platser och temautställningar	48
Vision	48
Infrastrukturen	49
Olofstorps tomtplats	51
Stigarna	58
- Platserna	59
- Stig 1 – Inägstigen	59
- Stig 2 – Utmarksstigen	70
- Stickvägar	77
Temautställningar	79
Efterord	82
Slutnoter	83
Källor och litteratur	87

Kap. I Inledning

Bakgrund

Jag har valt att arbeta med ett skogshistoriskt projekt som heter *Olofstorp* – ett jordearv. Olofstorp är en ödegård belägen i ett skogsområde mellan Borås och Ulricehamn (figur 1). Olofstorp ägs idag av Stiftelsen Petersson-Grebbe och Sveaskog. De har tillsammans med Skogssällskapet och Grovare-Fänneslunda Hembygdsförening startat projektet Olofstorp – ett jordearv. Projektet började att ta form när projektledaren Örjan Hill höll i en kurs som utmynnade i en bok om Fänneslundas historia. De fann mycket information, både i litteratur och muntliga källor som kunde berätta om Olofstorps historia och om platserna runtomkring. I projektet är det många som medverkar t.ex. är det personer från Sveaskog, Skogssällskapet, Hembygdsföreningen och lokalbefolkningen.

På Olofstorps gamla inägor och utmarker finns det i terrängen rikligt med historiska spår som berättar om hur det gamla bondesamhället och jordbrukslandskapet såg ut. De gamla spåren håller nu på att tas fram och bli synliga efter flera röjningar och gallringar i skogen. Det har forskats om Olofstorp och torpen runt omkring. Den gedigna information som finns om området har gjort att hembygdsföreningen har arrangerat guidade upplevelsevandringar med bl.a. teater och musik. Den har också tagits fram en kulturstig som går genom inägor. Stigen är kantad av skyltar med information som bl.a. beskriver de platsers historia som finns utmed stigen.¹

Det som gjorde att jag blev intresserad av det här projektet var i första hand att de hade haft upplevelsevandringar med teater och musik. Scener ur gårdens historia framförs på de platser som de en gång har utspelat sig. De har också tankar på att göra konstinstallationer i skogen vilket gjorde att jag blev ännu mer nyfiken på projektet och platsen.

Figur 1. Olofstorps plats på kartan

Det tilltalade mig att få vara med och utforma ett område med historiska lämningar, och undersöka på vilket sätt landskapets historia skulle kunna uttryckas. Jag såg det som en utmaning att försöka få de historiska spåren att samspela och kombineras med konst och installationer som är platsspecifika. Jag har en vilja och ett intresse att få vara med och berätta och skapa förståelse varför kulturlandskapet ser ut som det gör idag, att fånga karaktären och lyfta fram den 'mystik' som finns i skogen.

Mål

Mitt mål är att ta fram ett utvecklingsförslag som visar utvecklingsmöjligheterna för området. Min konkreta uppgift är framförallt att vara med och arbeta med två olika stigar som skall dras genom området, och med platserna utmed stigarna. Arbetet är tänkt som ett underlag för projektgruppens fortsatta utvecklingsarbete i Olofstorp; utformningen i landskapet riktar sig till en bred målgrupp.

Delmål:

- Skriva om Olofstorps historia och vad som händer där idag.
- Ta fram min vision med arbetet, rita en översiktskarta där projektområdets gränser finns med, rita en plan där stigarnas rörelsemönster och valet av platser utmed stigen är med.
- Planförslag med en större detaljeringsgrad ritas på fyra stycken utvalda platser tillsammans med en beskrivning till varje plan.

Syfte

Syftet med mitt arbete har varit att undersöka hur man på ett trovärdigt och intresseväckande sätt kan presentera utvecklingen av kulturlandskapet. Utgångspunkten har varit att finna enkla lösningar som framhäver det historiska landskapet och granskogens karaktär och mystik. Jag har också varit med och tagit fram olika gestaltningsidéer för landskapet. Jag vill förstå varför kulturlandskapet ser ut som det gör idag och vara med att utforma ett område där de historiska värdena berättas på ett pedagogiskt och roligt sätt. Syftet är även att kunna stärka min utveckling i arbetet med ett projekt och fånga min egen arbetsmetod.

Material och metoder

Litteratur

Litteraturstudierna ägnades åt Sveriges skogs- och landskapshistoria och dess utveckling. Hur samhället såg ut och hur människorna levde. De tryckta skrifter som finns om Olofstorp och områdena runtomkring hjälpte till att ge en bild över hur jordbrukssamhället har sett ut. Litteraturen var viktig för att få en bakgrund till Olofstorps utveckling och för att sätta in området i ett större sammanhang. Litteratur som berörde vilka växter som odlades kring gårdarna och torpen, och litteratur som tog upp ämnen som t.ex. landskapskonst, platsspecifik konst och skulpturparker.

Arkiv

Historiskt källmaterial söktes för inspiration och till hjälp för utformningen av stigarna och platserna. I arkiven söktes det om Karl Nilsson (som föddes på torpet Örlid i Fänneslunda socken) och vad han hade skrivit om Olofstorps trakten och dess invånare. Karl Nilsson var hembygdsbildare, journalist, författare och poet. Han arbetade i slutet av sitt liv, 1930-1940-talen, på en tidning som hette *Borås Nyheter*, den finns på Borås Stadsbibliotek och i Stadsarkivet i Borås.

Fält

Fältstudier på Olofstorp genomfördes under arbetets gång. Området besöktes regelbundet, det var på Olofstorp som den främsta informationen för arbetet hämtades.

Referensplatser

För att få nya intryck som gav inspiration till utformningen av det valda området åkte jag till olika platser; Pilarne på Tjörn, Wanås konstpark, Råshult och Åsens by. De olika referensobjekten besöktes för att se hur liknande områden och projekt hade planerats och organiserats.

Frågeställningar

- Hur kan skogen och landskapets historien berättas och synliggöras så att den fångar besökarnas intresse och engagerar dem?
- Kan man kombinera de historiska värdena med nya uttryck så att de gör platsen starkare och mera begriplig utan att ta överhand?
- Kan man leda och regissera en vandrings slinga på ett självklart sätt genom området, så att den följer historiens gång och landskapets rytm, och fångar in det mest betydelsefulla utan att bli för lång, krävande och monotont?

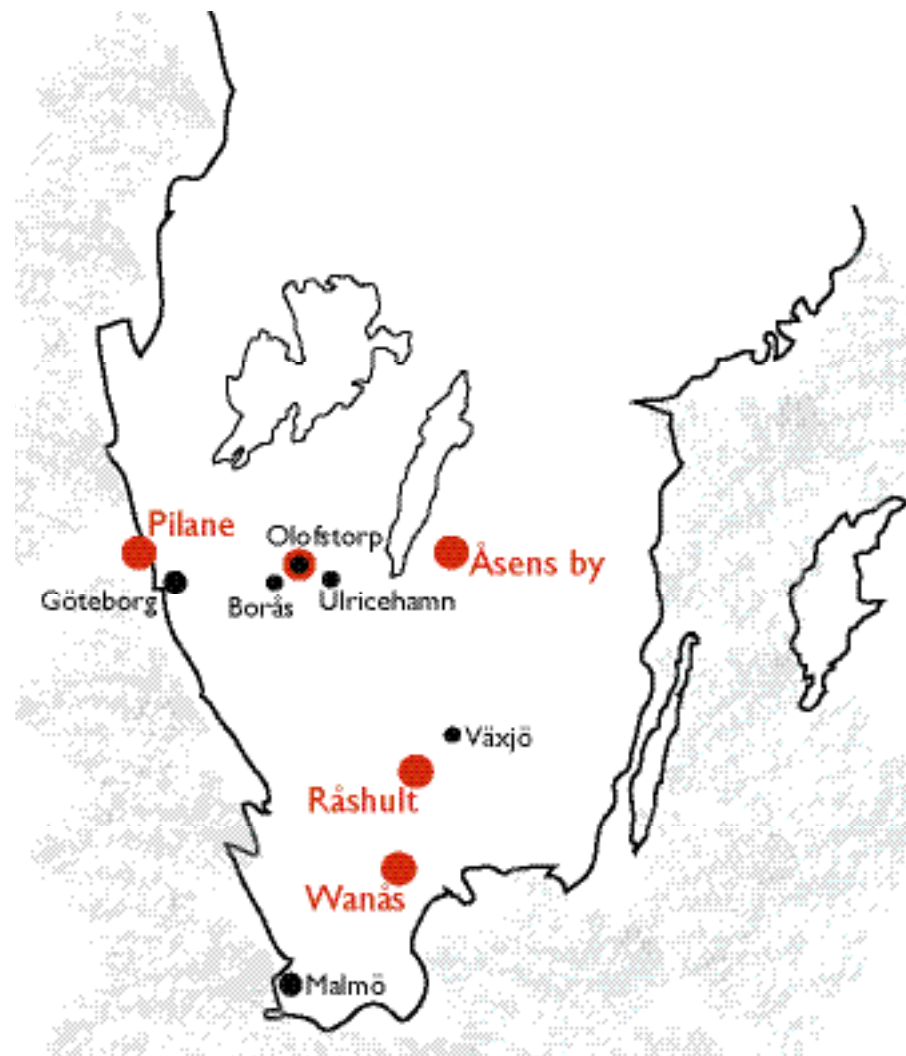
Avgränsningar

Fokus ligger på de två stigar som kommer att dras genom det historiska landskapet med inägor och utmark, och på de olika platserna som ska tas fram utmed stigarna. Jag har valt att begränsa de mer detaljerade planskisserna till fyra olika platser i området. De fyra inspirations- och referensplatserna som är med i arbetet valdes p.g.a. deras geografiska läge och relevansen i deras utformning och innehåll. Jag har begränsat den historiska delen till att förklara området och det övriga samhället ur ett landskapshistoriskt perspektiv, men även till hur ägandestrukturen såg ut på Fänneslunda säteri och på Olofstorp. Om tiden hade räckt till hade jag gärna besökt fler referensplatser, men också diskuterat med någon konstnär om de tänkta temautställningarna på området.

Kap. 2 Referens- och inspirationsplatser

Jag har valt att besöka fyra olika platser med en förhoppning om att de skulle kunna ge inspiration och lärdom inför projektet. Jag valde två olika inriktningar på referensplatser; platser som har avsikten att berätta om samhället och livet i en historisk vinkling, men också platser som visar samtida konst i landskapet. Det var viktigt att se hur verksamheten och utomhusmiljöerna var planerade och hur man kan applicera det på Olofstorp.

När jag besökte platserna ställde jag mig olika frågor som t.ex.: Vad är första intrycket?, Hur närmar man sig platsen?, Hur fungerar entrén?, Hur är mötet mellan landskapet och konsten?, Helhetsintryck?, Vad har man använt för material? Detaljnivå? och Hur är det med tillgängligheten på platsen? Det var för att sedan kunna besvara vad som var 'positivt' och 'negativt' med platsen och dess utformning. Jag har även kompletterat mina besök med litteratur om platserna.

Figur 2. Översiktskarta över platser som har besökts.

Figur 3. Utblick över Pilane fornlämningsområde med skulpturerna och havet i bakgrunden.

Pilane – samtida skulptur i ett forntida landskap, Tjörn.

Pilane finns med på Riksantikvarieämbetets lista över Sveriges mest sevärda och värdefulla miljöer. Pilane är ett gravfält på Tjörn i Bohuslän med ca 15 stycken domarringar, resta stenar och stensättningar från järnåldern. De är omgivna av ett uråldrigt kulturlandskap med spår från stenåldern. Domarringarna tillkom under folkvandringstiden och var från början antagligen gravar. Under medeltiden användes gravarna vid rättsliga förhandlingar vid ting. Arkeologiska fynd i Pilane indikerar att stora människogrupper därefter kontinuerligt har bott och verkat i området. Fynd av obrända ben visar att får betade Pilanes stränder redan för 4500 år sedan.¹

På kullarna nedanför gravfältet arrangerades en utställning som hade temat "Skulptur i Pilane 2007 - samtida skulptur i ett forntida landskap" med monumental skulptur. Utställningen öppnades 16 juni 2007 och blev en succé och förlängdes därför till 31 maj 2008. Några av världens och nordens ledande skulptörer medverkade. Peter Lennby och Pilane Heritage Society arrangerade utställningen i samverkan med Riksantikvarieämbetet, Västra Götalandsregionen, Tjörns kommun och Kynningsrud (som lyfter de stora konstverken på plats). Utställningarna är tänkta att bli årligt återkommande och invigningen av 2008 års utställning ägde rum den 14 juni.²

Landskapet är mäktigt med de kala klipporna och havet som gör sig påmint i miljön. Läget och närheten till olika fornlämningar gör att man kan anta att dessa marker har brukats sedan mycket lång tid tillbaka. Betesmarkerna har nyligen genomgått en varsam restaurering. Stengärdsgårdarna har återställts, buskar och träd har tagits bort och bete har återinförts. På kullarna växer arter som är typiska för riktigt fina naturbetesmarker, t.ex. dvärgmaskros, spenslig ullört och vårvicker.³

Figur 4. "Det stora huvudet" av Lars Widenfalk.

Figur 5. "Torso" av Viktor Korneev.

Figur 6. Gjutna Blickar av Tony Cragg.

Intervju

Vid ankomsten till platsen fick jag känslan av att entrén inte var riktigt färdig, en del av parkeringsplatsen var till exempel uppgrävd. Det var också många frågor som dök upp inom mig: Varför just här?, Varför dessa skulpturer?, Vems idé?, Vem har hand om förvaltningen och hur ofta är de här?, Fick konstnärerna/skulptörerna välja plats själva?, Hur kommer platsen att brukas i framtiden och vilka mål finns? För att få svar på dessa frågor ringde jag till den person som arrangerar utställningen.

Peter Lennby, 10 april 2008

Peter Lennby är personen bakom idéerna. Den huvudsakliga tanken bakom projektet är att han vill återinföra domarringen som en samlingsplats som den en gång i tiden var. Peter är kurator för projektet och är den som väljer ut konstnärer och konstverk. Peter har tidigare bl.a. jobbat som filmproducent på SVT. I det arbetet styrs betraktaren med hjälp av kamerans olika filmvinklar. I Pilane projektet ska man leda besökaren över området men besökaren styr riktning själv. Det jag får känslan av är att det trampas nya stigar i ett gammalt kulturlandskap. Peter säger att det är som en berättelse, där skulpturerna är skådespelare och det är förhållandet mellan skulpturerna som är det viktiga. För att landskapet och de olika skulpturerna ska upplevas på rätt sätt från alla olika håll och vinklar sätter han upp vägmarkeringspinnar. På det sättet kan han tänka sig in de olika verken på plats innan de ens har kommit dit. Han ser då hur de förhåller sig till varandra och hur de samspelar. Han väljer konstnärer utefter platsens karaktär och bjuder in dem till platsen och följer sedan deras arbete. Han vill försöka få de nya verken att samspela med de forntida lämningarna som finns, men med en större försiktighet desto närmare det är till dem. En stor respekt ges till historien och

det gäller att visa hänsyn till den och kanske ännu mer i nästa utställning. Att försöka sammanlänka de forntida lämningarna med konstverken på ett bra sätt utan att de störs av varandra.

Peter såg möjligheterna i området när han var med och gjorde ett restaureringsarbete 2004 vid Pilane. Marken ägs av staten men förvaltas av Peter. Det är många som är med och ger sitt moraliska stöd men det är svårare att få det ekonomiska stödet. Till utställningen som öppnades sommaren 2008 var det tänkt att det skulle vara installationer som täckte större delen av området. Han hade även som uppgift att ta fram berget för att få fram utsikten över havet och skapa stigar som går förbi sjöar och träddungar. När jag frågar vad det finns för mål och intentioner så får jag svaret att ”detta är bara början”.⁴

Claes Ström, 6 maj 2008

När jag träffade Claes Ström som jobbar som fornvårdstekniker på länsstyrelsen i Västra Götalands Län den 6 maj berättade han att Pilane gravfält ligger under hans överseende och att de har stött på några problem. Ett problem som har uppstått är att grannarna till området klagat över den stora mängd besökare som skall ta sig till området. Och att när de har röjt sly och vegetation i området anklagar grannarna att det regnvatten som (enligt grannarna) tidigare togs upp av vegetationen, nu rinner i på deras tomter, och det bidrar till att de får vatten in i byggnaderna. Vilket kanske skulle kunna bero på den väldiga regnmängd som kom sommaren 2007. Annars har detta område fått väldigt positiv kritik, och det har besökts av många.⁵

Platsanalys

När man går omkring i området slås man av det imponerande samspelet mellan landskapet och konsten. Det känns som att en viss sorts magi uppstår när konst och landskap möts och verkar tillsammans. Det går att ströva fritt i området men en tydligare vägledning saknas. Känslan av att något kan missas dyker upp, samtidigt som det är härligt att kunna välja riktning själv. Något som ändå visar vägen är de väl upptrampade stigarna som finns på platsen. Vid konstverken finns det inga skyltar, istället får man möjlighet att läsa och få mer information i en broschyr som delas ut vid entrén. Skulpturerna står i en beteshage med får som strövar omkring, det gör att platsen känns mer levande och unik i sitt slag. Under tiden man rör sig över området slås man av tanken att det måste finnas ett stort engagemang för att få så stora och världskända konstnärer till denna lilla ö i Sverige.

Konst visas inomhus i en byggnad som tillhör området. Den byggnaden ligger inte i anslutning till konstlandskapet, den var heller inte öppen vid besöket. Jag hade gärna sett en tydligare sammankoppling mellan utemiljö och byggnader. Området har inga bänkar vilket kan ses som negativt, framförallt för de äldre besökarna.

Figur 7. Pilanes landskap med betande får och konst.

Figur 8. "Bird" av Laura Ford.

Figur 9. Detalj, skulptur placerad på sjöstensplatta.

Figur 10. Detalj, fundament.

Figur 11. Numrering av konstverk.

Figur 12. "Beröringen" av Viktor Korneev.

Figur 13. "Pilane sten" av Knut Wold. Foto: Jonas Cederlund.

Råshult i Småland

Carl von Linné föddes på Råshult södergård i maj 1707. Huset var ett komministerboställe till Stenbrohult i södra Småland. När han var två år flyttade familjen till Stenbrohults prästgård ca 700 m därifrån. Trots att Linné växte upp i kyrkbyn har Linné framförallt kopplats till födelseplatsen i Råshult. Området ägdes och utarrenderades länge av kyrkan. År 1992 blev det kyrkoreservat med ett syfte att bevara och återskapa ett 1700-talslandskap. Länsstyrelsen avsatte platsen till ett kulturresevat 2002, och hemmet visas som ett museum idag.⁶

Kulturresevatet Linnés Råshult ägs idag av Stiftelsen Linnés Råshult där Älmhults kommun och Växjö stift är stiftare. Hela resevatet arrenderas och sköts av Lena och Michael Michaelsson som har ett förvaltaravtal med länsstyrelsen. Varje år görs skötselplaner för området i samråd mellan förvaltare, stiftelse och länsstyrelsen. Länsstyrelsen i Kronobergs län bidrar med medel via Riksantikvarieämbetet för resevatets återskapande och skötsel. Inför Linnéåret 2007 återskapades en del miljöer inom området, trädgårdarna och miljön runt huset rekonstruerades.⁷ En kålgård, en örtagård (*figur 19*), en humlegård (*figur 18*), en fruktträdgård (*figur 17*), en krikonlund och en liten lustgård vid husets gavel, precis som Carls bror Samuel beskrev den en gång. Så här skrev han: ”I denna planterade han (Carl von Linnés pappa Nils Linnaeus) åtskilliga växter och helst sådana som hade vackra blommor. Hans unga hustru, nygift, som ej förr sett sådana (nej, knappt någon enda trädgård) tyckte om trädgårdens behaglighet. I denna trädgård hade sal. far själv med egen hand gjort en upphöjning, såsom ett runt bord, runt omkring sängar och örter eller buskar, som skulle representera gästerna, och blomster avbildade rätterna på bordet.”⁸ Det finns en särskild liten anläggning för barn som besöker Råshult (*figur 16*).

Figur 14. Sätessstugan eller som den kallas idag ”Linnestugan”.

Figur 15. Lustgården med den runda upphöjningen.

Figur 16. Barnens trädgård.

Figur 17. Frukträdgården.

Figur 18. Humlegården.

Figur 19. Örtagården.

Platsanalys

Det kan vara svårt att se Råshult med ett kritiskt öga när det är en sådan välskött och vacker plats att vistas på, men några få saker var det som jag funderade på. Parkeringen är ofta det första man möter när man anländer till ett område som detta. Det kan göra att besökaren får en felaktig intryck av platsen, men jag upptäcker dock att det är desto trevligare att anlända till fots.

Figur 20. Parkeringen

Figur 21. Vägen mot Råshult från parkeringen.

Figur 22. Entrébyggnad och uteservering.

Byggnaderna ramar in, de ligger så att de bildar ett rum med ett flertal rum där i som känns naturliga. Platsen är återskapad på ett fint sätt med fina detaljer som upplevs autentiska och trovärdiga. Det som gör platsen extra intressant och unik är att det känns som att komma och uppleva hur en gård kunde se ut och skötas på 1700-talet. Det går bl.a. att se hur jordbrukslandskapet såg ut då. Det känns som att platsen är lärorik för både vuxna och barn. Växterna i kålgården är nyttoväxter som odlades på svenska prästgårdar i början av 1700-talet. Tydligt var det inte lätt att hitta vilka sorter som odlades på 1700-talet, men Lena och Michael Michaelsson hade stor hjälp av Alnarps genbank för köksväxter. För att anlägga örtagården fanns det kvar en beskrivning som Linné hade gjort från 1730-talet, *Adonis Stenbrohultensis*. Där gick han igenom växterna i faderns trädgård och systematiserade dem.⁹

De olika gårdarna är inhägnade för att hålla djuren ute men också för att visa hur det kunde se ut under 1700-talet. Läkeörterna var viktiga i hushållet. I humlegården är flera meter höga störrar placerade i förband, de är stående i stukor av jord. Humleslagen hittades på Julita gård, de har vuxit på en gård inte långt från Råshult.

De fruktträd som står i köksträdgården kommer från Alnarp. Alnarp gjorde sig av med många äldresorter som härrörde från 1600- och 1700-talet. Det finns växter på gården som sägs vara kvar sen Linnés tid, bl.a. krikonlunden och ett fläderbuskage nära boningshuset. Även de lökar som blommar på våren anses vara släkt med dem som Linnés far Nils en gång planterade.¹⁰

Platsen känns sammanhållen, bl.a. för att de viktigaste faciliteterna finns lätt-tillgängliga inom ett visst närområde. Men också för att byggnaderna bildar en mittpunkt med en övergång till odlingslandskap och sedan till skog. Det blir en rörelse i landskapet som blir logisk för att få en tydlig helhetsbild över verksamheten. Tydliga samlingspunkter finns utan att stora skyltar behövs. Det är bra tillgänglighet för funktionshindrade fram till entrén och in i shopen men inte vid ett besök ut i landskapet, vilket förvisso är förstaeligt då stigarnas nuvarande karaktär smälter in i landskapet och känns naturliga. Materialvalet har stor betydelse för om det är lättframkomligt eller inte. Markmaterialen i området består bland annat av asfalt, kullersten, samkross och upptrampade stigar i beteslandskapet.

Figur 23. Stig i kulturlandskapet.

Åsens by Kulturresevat

Figur 24. Byggnader på Åsens by.

Åsens by är ett kulturresevat som visar landsbygdens småskaliga jordbruksmiljö vid sekelskiftet 1900. Åsens by blev naturresevat år 1997 av länsstyrelsen i Jönköpings län, och byn blev ombildad till kulturresevat år 2000. Kulturresevat är en benämning på ett skyddsinstrument som infördes år 1999. Avsikten var att möjliggöra vård och bevarande av värdefulla kulturpräglade landskap. Det kan både ingå natur- och kulturmiljövärden så som byggnader, anläggningar, lämningar, verksamheter, kunskaper och traditioner. Kulturresevat kan anpassas till olika miljöer utefter vilka förutsättningar och värden som finns på olika platser. Det skall vara möjligt för besökare att delta i aktiviteter och evenemang och då kunna få kunskap i de olika historiska skeenden som format landskapet.¹¹

Åsens by är speciell då inägomarken är näst intill oskiftad, varken storskiftet eller laga skifte genomfördes fullt ut. I byn finns det idag tre gårdar och det var så bystrukturen såg ut i slutet av 1800-talet. Flera byggnader står kvar i

ursprungligt skick och används idag för olika verksamheter. Marken används för odling och den spannmål som odlas är äldre sorter, sedan år 2007 är det KRAV-odling. En skötselplan har tagits fram av Länsstyrelsens kulturmiljöråd. I området finns det trädgårdar med olika karaktär, vilket kan bero på tidigare ägares intresse. År 2002 inventerades Åsens by av Maria Flinck. Intressanta historiska detaljer som finns i trädgårdarna på Åsens by är trädallén och rundeln framför prästgården (figur 26), delar från en körsbärsodling vid Sven-Petters ladugård och en kålgård har hittats i utkanten av byn. Man odlade de mindre viktiga grönsakerna i inhägnade kålgårdar längre från husen.¹²

En restaurerings- och vårdplan för trädgårdarna har tagits fram av Kristina Johansson från Dacapo hantverksskola 2003. För skolor erbjuds aktiviteter för att de ska få kunskap i hur en småländsk by kunde ha sett ut vid sekelskiftet 1900. Det finns en upplevelseverkstad och utställningar som bl.a. används till skolverksamheten. De originalkartor som finns bevarade från 1794 gör att det går att få en uppfattning och man kan se och lära sig hur man levde för några generationer sedan.¹³

I Åsens by finns flera svenska lantrasdjur som är en del av kulturarvet och de har stor betydelse för återuppbyggandet av kulturlandskapet. Djuren på Åsens by har till stor del syftet att hålla landskapet öppet. Grisar hjälper till att böka upp marken som har varit helt igenväxt och nötboskap och får betar så att landskapet hålls öppet (figur 27 och 28). Byggnaderna i sig själva är värdefulla historieberättare och vissa har stått där mycket länge. T.ex. Norrgården komministerboställe för prästen i Haurida från år 1594 fram till 1912. Efter det har mangårdsbyggnaden bl.a. varit skola och arrendebostad; idag då den fungerar som vandrarhem. Södergården omnämns först under mitten av 1800-talet och omfattade $\frac{1}{4}$ mantal. Gården som kallas "Sven-Petters" blev till genom en avstyckning av Södergården vid sekelskiftet 1900. Södergårdens mangårdsbyggnad är det hus som idag kallas för Teklas hus.¹⁴

Figur 25. Kålgården på Åsens by.

Figur 26. Rundeln med trädallén i bakgrunden.

Figur 27. Betande ko vid Åsens by.

Figur 28. Grisar från Åsens by.

Platsanalys

Det är många olika delar i Åsens by som skapar det genuina helhetsintrycket. Det odlade landskapet ger platsen en speciell karaktär med alla trädgårdsgårdar som ramar in ytorna. När man rör sig i landskapet får man känslan av att man går i ett ålderdomligt landskap som har fått leva kvar just här. Att öppna och stänga grindar när man går i landskapet förstärker den känslan. Byggnaderna är välbevarade och det känns som att platsen inte är förfalskad. Det är dock vissa detaljer som jag ställer mig frågande till. Det gäller en armatur som är placerad på några ställen utmed stigen från parkeringen upp till byn. Jag upplever att den är opassande och att dess design inte hör till den övriga miljön.

Tillgängligheten på platsen är varierande. Från parkeringen som ligger utmed landsvägen går det en stig i odlingslandskapet upp till byggnaderna i byn, där är det svårt för funktionshindrade att ta sig upp. Det finns dock en annan parkering som är till för funktionshindrade och vandrarehemsgäster. Stigarna ut i landskapet är inte tillgänglighetsanpassade, men i bykärnan är vägarna bra.

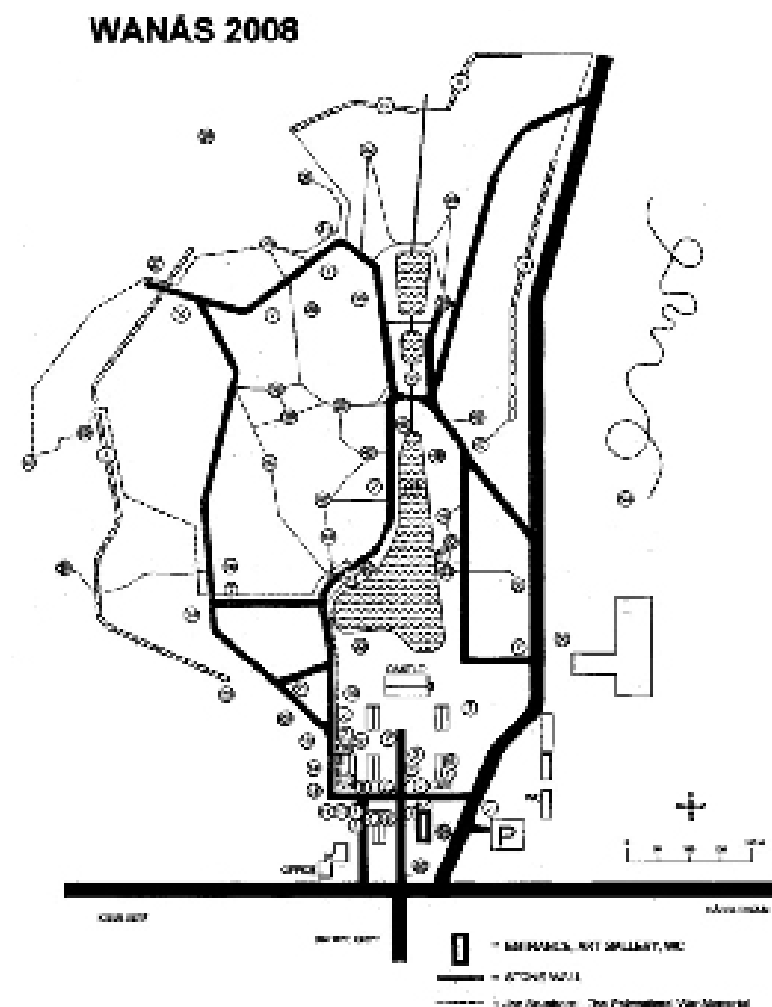
Figur 29. Åsens by åker.

Figur 30. Landskapet på Åsens by.

Wanås skulpturpark i norra Skåne

Wanås gods i Östra Göinge i Skåne visar internationell samtidskonst i slottsparken sedan 1987. Det är Marika Wachtmeister som bjuder in konstnärer till Wanås och det är hon som startade hela verksamheten. Tillsammans med sin man C-G Wachtmeister följer hon den kreativa processen hos konstnärerna som hon arbetar tillsammans med. Hon har ett nära samarbete med konstnärerna som själva väljer plats för sina verk; hon har en övertygelse att konstnären alltid har rätt. Konstnärer bjuds in varje år och verken som ställs ut kan variera mellan permanenta verk som stannar kvar i parken eller mer spontana yttringar som står under sommaren och tas sedan ner till hösten. Projekten diskuteras under en längre tid och ändras fram och tillbaka under uppbyggnadsprocessen. Det gäller att konstnären kan övertyga andra om projektets vikt och övervinna svårigheter som stöts på under vägen. Men i slutändan är det alltid konstnären som ges rätt.¹⁵

Figur 31. Översiktskarta över Wanås konstpark.

Utställningarna finns i parken som är öppen året om, i stallet och i sädesmagasinet som är byggt 1830. En utställning börjar med val av konstnärer. Det gäller att sätta sig in i hur de olika konstnärerna arbetar och vad de har för olika uttryck och gestaltningssätt. Det är konstnärskapets helhet som är det viktiga, att det finns ett återkommande koncept som konstnären arbetar med. Stiftelsen Wanås Utställningar bildades år 1994 och det har gjort det möjligt att utveckla utställningsmöjligheterna och engagemanget har gjort det möjligt att genomföra större konstprojekt. Det är stiftelsen som idag driver konstutställningarna.¹⁶ Parken innehåller idag ca 30 permanenta verk där både internationella och svenska konstnärer är representerade. Två permanenta verk som finns i parken är: Dan Grahams paviljong i genomskinligt glas, *“Two Different Anamorphic Surfaces”* och det 1 800 meter långa verket *“Wanås Wall”* av Jenny Holzer (igur 32-35).

Figur 32. Del av konstverket *“Wanås Wall”* av Jenny Holzer.

Figur 33. Del av *“Wanås Wall”*.

Figur 34. Del av *“Wanås Wall”*.

Figur 35. Del av *“Wanås Wall”*.

Platsanalys

Det jag minns extra starkt från mitt första besök på Wanås för ca 6 år sedan är bokskogarna som man passerar på vägen dit men också bokarna i parken. Jag blev framförallt fascinerad över kombinationen av konst och landskap. Hela miljön runt Wanås med byggnaderna och parken är speciell, särskilt när man får uppleva den tillsammans med konst som är platsspecifik. Slottsbyggnaden som står där idag är från år 1900. Miljön precis runt slottet är ordnad och det känns som att det är en hög skötselnivå. När man kommer längre ut i parken är det uppvuxen bokskog som breder ut sig och gränsar mot jordbrukslandskapet. Man kan känna att det finns en hierarki bland stigarna i området genom att markmaterialet skiftar på stigarna när man rör sig i landskapet. Det är många nya intryck man får när man rör sig i området och känslan man får är lätt magisk och lite trolsk då man närmar sig konsten i parken. Verken står mer eller mindre utmed stigarna, det är några som är placerade i parkens utkanter och som bara upptäcks om man viker av från stigen. Vid varje konstverk finns det skyltar vilket gör det lätt att följa den karta som delas ut vid entrébyggnaden. Det är lika spännande varje gång man kommer till Wanås, de gamla verken finns kvar men upplevs annorlunda för varje besökstillfälle och det är spännande med de nya utforskade konstverken.

Figur 36. Wanås.

Sammanfattning efter besöken vid de fyra inspirationsplatserna

Att besöka referensplatser var väldigt givande för examensarbetet. Några saker som jag tänkte lite extra på då jag rörde mig på de olika platserna, och som jag tog med mig till projektet vid Olofstorp har jag listat nedan.

- Placeringen av parkeringsplatsen
- Stigarnas material och hierarkin i stig/gångsystemet
- Val av informationsskyltar
- Val av stigmarkeringar
- Karta över området
- Helheten
- Relationen mellan byggnader och utemiljö
- Sittbänkar
- Materialmöten
- Information på internet

Kap. 3 Olofstorps historia – skogen, landskapet och omgivningarna

Det finns mycket att berätta om skogens kulturarv och de lämningar som finns i våra skogar. I texten nedan kan man läsa om hur marken brukades förr, hur landskapet såg ut och hur det var uppdelat, både rent allmänt och runt Olofstorp.

Tidigare markanvändning i Sverige

Den kunskap om naturen och landskapet som är socialt och kulturellt nedärvt har på några få generationer minskat kraftigt. Delar av Sverige betraktas av många som orörd vildmark, trots att människan har satt avtryck i landskapet nästan överallt i Sverige på grund av olika verksamheter. Det går att hitta tydliga spår i pollendiagram och arkeologiska fynd från den yngre stenåldern, där man ser hur människor började bruka jorden mer omfattande från den tiden. Antagligen användes en röjningsgödslingsteknik med svedjebruk och vandrande åkrar. Den metoden utvecklades och från det att åkrarna hade varit tillfälliga blev de mer beständiga, vilket kreaturens gödsel möjliggjorde.¹ Röjningsgödsling, som var en vanlig gödslingsmetod, fungerar så att genom att träd och buskar beskars åstadkoms en gödslingseffekt i marken när stammar och grenar huggs ner. Trädets rottrådar dör och ger ett tillskott av kväve i marken och det blir en ökad ljusinstrålning som bidrar till en ökad nedbrytningsaktivitet i marken, men det blir också en minskad konkurrens om växtplatsen vilket gynnar odling, slåtter och bete. När man beskars lövträd hade det flera syften, man fick lövfoder till djuren och grenarna användes till ved och till hantverk. Denna röjning eller hamling gjorde att landskapet fick en speciell karaktär.² Träden hölls låga och fick inte chans att växa sig höga och utveckla sig fritt som i dagens landskap. Till höger ser man hur de hamlade träden ser ut på dagens Råshult där marken brukas som under 1700-talet.

Figur 37. Hamlade träd vid "Linnégrottan" på Råshult.

Idag sker landskapsförändringar väldigt fort. Förr fanns det en otrolig mångfald i landskapet som nu försvinner mer och mer. Det småskaliga jordbruket gjorde att naturen hade en stor mängd olika livsmiljöer både för växter och för djur. Landskapet var mer öppet och omväxlande förr, nästan alla lövträd utom eken hölls låga genom röjning eller hamling. Genom att skörda grenar och löv från träd och buskar fick man ett viktigt komplement till vinterfodret till djuren. Det var en kontinuitet i landskapet och förändringarna som skedde hade en naturlig balans. Den lokala variationen i bondens landskap var mycket stor.³

Sverige är ett av världens skogrikaste länder. Det moderna skogsbruket förändrar snabbt vegetationen över stora områden och påverkar därför livsbetingelserna för människor och djur. Strukturen och artsammansättningen i skogen är till stor del människan ansvarig för.⁴ Det som visar att stora delar av skogen har varit öppen mark är bl.a. alla de gamla och nu mossbevuxna röjningsrösen (eller odlingsrösen som de också kallas) som finns i skogarna.⁵

Rösen

Röjningsrösen består oftast av mindre sten som är slängda mot ett större block. Det är många skogsmiljöer som innehåller stenrösen som är täckta med mossa, de skogsmiljöerna har oftast svedjats under 1800-talet. Viss stenröjning gjordes kanske också då, men troligen var det långt innan som de första stenarna lades i dessa rösen. *Hackerör* är en typ av röjningsröse som finns på moränmarker i södra och mellersta Sverige. De är flacka och ofta bevuxna med mossa, mellan rösena är marken oftast jämn vilket tyder på att marken har varit odlad. Efter närmare undersökning och forskning som pågick från 1980-talet, och under cirka två decennier framåt, kom man fram till att röjningsröseområden visar en lång komplex odlingshistoria som började för ca 4000 år sedan. Namnet hackerör kommer ifrån en sägen från drottning Hackas tid. En gång för mycket längesedan skulle det ha varit svår missväxt och hungersnöd här i landet. Då delade drottning Hacka ut hackor och säd till det svältande folket, så att folket skulle kunna gå ut och hacka upp ny åkermark. När digerdöden kom övergavs odlingarna och rösena som man ser i skogen idag skulle vara från hennes tid.⁶ Sägner om drottning Hacka var vanlig i bondesamhället under 1800-talet, och det fanns många olika varianter på sägnen som var spridd i södra och mellersta Sverige precis som hackerören.⁷ Det man kan säga om röjningsrösen är att de representerar en lång och komplex odlingshistoria. De kan häröra från sten-, brons-, järnåldern, medeltiden eller från 1700-, 1800- eller 1900-talets odlingsinsatser.

Figur 38. Odlingsröse i en åker på Råshult.

Det finns också andra typer av rösen, t.ex. gravrösen. En gravtyp som ofta har daterats till århundradena kring 2000 f.Kr. är *hällkistor* vilka är vanligt förekommande i skogsmark i hela södra Sverige.⁸ Under bronsåldern förändrades gravskicket och hällkistorna ersattes av bl.a. *rösen* och *stensättningar*. Det som kännetecknar rösen är att de är uppbyggda av ganska jämnstora stenar, nästan huvudstora och formen på rösena är något välvda i profil och någon meter höga. Stensättningar är istället flackare och bara några decimeter höga. Båda gravtyperna har oftast en tydlig och medveten form och är belägna i områden där det finns gott om hackerör, och oftast i krönläge. Något som skiljer gravrösen och stensättningar ifrån röjningsrösen är stenstorleken, läget och formen.⁹ Det är inte alltid så lätt att se skillnad eftersom vissa gravrösen i senare tid har använts som röjningsrösen, eller så kan stenen ha använts till stenmurar i samband med t.ex. laga skifte och då förts bort. Ett och samma röse kan därför både vara ett gravröse och ett röjningsröse.¹⁰

Figur 39. Röse på Olofstorps tomtplats.

Varför ser då dagens landskap vid Olofstorp ut som det gör och vad är historien bakom? Landskapet har det utseende som det har idag bl.a. för de stora omvandlingar som skedde i samhället under 1800-talet, bl.a. industrialismen och de skiftesreformer som då genomfördes. Större delen av befolkningen bodde på landsbygden långt in på 1800-talet. Landskapet var mer skiftande till utseende än idag, det var som en mosaik av betesmarker, ängar, åkrar och skog.¹¹ Den sammanlagda arealen av de hävdade markerna i Sverige, så som åker, betesmark och slåttermark var som störst under 1890-talet. Det var ungefär 5 miljoner hektar. Omkring 1920 var åkerarealen som störst med nästan 4 miljoner hektar.¹² Under de senaste årtiondena har jordbruksarealen minskat. De ängsmarker som ännu var vanliga på 1930-talet finns idag nästan bara kvar som några få naturreservat.¹³

Kulturlandskapet har alltså ändrats mycket i utseende även under de senaste hundra åren. Efter 1950 har det strikta och enhetliga kulturlandskapet tagit överhand. De moderna driftsformerna i jordbruket har haft stor effekt, där hög avkastning genom konstgödsling och bekämpningsmedel har varit en viktig del.¹⁴

Inägor

Inägomarken var inhägnad och det var genom hägn som den skildes från utmarken. På inägorna låg odlingsmarken och för att skydda marken mot djuren hägnades den in, men det var också en viktig gräns juridiskt och ekologiskt sett. Nyttjanderätten skiljde sig åt innanför och utanför hägnaden. Det inhägnade hade man oftast ensam förfogande över och där kunde man t.ex. svedja utan tillstånd. Hägnaderna bestod oftast av trä men kunde även byggas upp av ris, jord eller sten, de kunde också utgöra en kombination av dessa material. Den vanligaste hägnaden var *hankgärdesgården* som har snett liggande pinnar som kallas skier eller troler gjorda av gran eller asp, och lodräta pinnar som kallas staver, tillverkade av gran eller en. De lodräta pinnarna sammanlänkas med vidjor eller hankar som också är av gran eller en (*figur 40*). Två olika typer av öppningar var vanliga, antingen en grind med gångjärn (*figur 41*) som kallades led, eller ett s.k. gap med liggande störrar som kunde skjutas åt sidan.¹⁵

Fägatan som ledde från gårds- eller bytomten ut till utmarken var också inhägnad. Fägatan var det som länkade samman inägorna och utmarken. Det var genom fägatan som kreaturen leddes ut från tomtplatsen till *tåplatsen* för att där släppas och ströva fritt med ett vallhjon som vaktade dem. På kvällen samlades djuren upp vid tån och fördes tillbaka genom fägatan och stallades i fähuset över natten.¹⁶ Inägorna bestod av tomtplats, åker, äng och hage. På tomtplatsen kunde det finnas boningshus, ladugård, andra byggnader, kålgård, humlegård och kryddgård.¹⁷

Figur 40. Hankgärdesgård.

Figur 41. Grind på Åsens by.

På ängen tog man djurens vinterfoder i form av hö och löv från naturligt förekommande växter. Något som skiljde olika sorters ängar åt var grundvattnet. De fuktiga ängar som ofta översvämmades av vatten kallades *sidvallsängar*, mader eller madängar. De torrare ängarna kallades *hårdvallsängar*.¹⁸ Variationen i hagarna var stor, antingen växte det inga träd där utan istället ljung, ris och enbuskar. Eller så kunde de se ut som en äng med lövträd eller som utmarken med timmer- och svedjeskog. Det som gjorde det till en hage var att den alltid var inhägnad och hörde till inägorna.¹⁹ I hagarna betade vissa kreatur en kort tid av säsongen. I många hagar slog man hö innan kreaturen släpptes in, sådana hagar kallades änghagar. Vanliga hagmarkstyper var björkhagen och ekhagen, de var ofta ängsmarker som överförts till hagar. På åkern odlades i äldre tider mest spannmål och baljväxter, och det som idag är åkerogräs kunde förr vara betydelsefulla växter i hushållet.²⁰ De åkrar som var fasta på inägorna var ofta små och smala och kreaturgödslades. Det låg många odlingsrösen på åkern och runt åkern var det oftast renar med gräs, örter och lövträd som hamlades. Åkerrenarna gjorde att åkern inte urlakades på näring och hamlingen gjorde att det blev en röjningsgödslingsseffekt i åkern. Det kunde också vara ett sätt att markera en gräns mellan olika åkertegar, vilket terrasskanter och grunda diken kunde markera.²¹

Bonden ville inte plocka bort för mycket sten ur åkern, för stenen gjorde att temperaturen och vattenbalansen i jorden hölls på en bra nivå.²² Åkrarna uppodlades förutom av spannmål också av rotfrukter, lin och hampa. Åkrarna låg insprängda i ängarna; om de hade en gemensam hägnad bildade de tillsammans ett gärde eller en vång. På grund av odlingsrytmer och växtföljder kunde en gårds eller bys inägor bestå av flera gårdar eller vångar. Det var vanligt att ett gärde brukades av fler än en person. Byarna som kunde bestå av två eller fler gårdar hade gemensamma hägnader. Det var också vanligt att ensamgårdar hade flera hushåll och brukare.²³

Figur 42. Karta från 1646 över Olofstorps inägor.

Utmark

Utmarken brukades gemensamt och kunde antingen vara skiftad eller oskiftad. I äldre tider var utmarken oftast oskiftad men under slutet av 1700-talet började marken att delas upp. Människorna i det gamla bondesamhället utnyttjade utmarkerna i hög grad, de var en stor källa för att frambrin- ga livsmedel, men också för att bedriva skogsbruk. Man tog ut virke, träkol, tjära och järn, och man hade stenbrott och vattenverk som kvarnar och mycket annat. Man jagade, fiskade och samlade in rötter, ris, bär, frukter och örter m.m.²⁴ Hur utmarken brukades berodde på hur ägandestrukturen såg ut. Utmarken kunde vara skiftad och då såg nyttjanderätten olika ut beroende på om den utgjorde kronoskog, skatteskog eller frälseskog. Om utmarken var oskiftad kunde det vara byaskogar där det var byalagets enskilda utmark, eller så kunde det vara allmänningar eller kronoparker som kronan ägde.

Utseendet på utmarkerna skiftade alltså mycket men några delar som ändå var karakteristiska var äldre *timmerskog* med gran och tall, *svedjade krakaskogar* (se förklaring nästa sida) med gran, björk, asp och en, ollonskog- ar med ek och bok, *sump-* och *myrmarker* och *ljung-* och *rismarker*.²⁵

Utmarken var viktig som betesmark för korna, hästarna, fåren, och getterna, deras bete kallades för *mulbete*. Grisarnas bete kallades istället för *ollonbete*, då de blev utsläppta i ek- och bokskogar under goda ollonår.²⁶ Utmarken var också viktig för slåtter. Det var madslåtter på fuktiga starr- och fräkenängar, men det kunde också regionalt vara viktigt med lövtäkt.²⁷ Förutom betes- mark och slåtter var det viktigt med svedjning. Svedjebruket gjorde att det även gick att odla råg och rovor på utmarken. Betet förbättrades men även bär- och jaktmarkerna förbättrades av svedjebruk.²⁸

Figur 43. Kor på bete vid Åsens by.

Svedjebruk

Svedjning var ett sätt att odla spannmål på men det gav också en förbättrad betesmark. Skogslandskapet var präglat av svedjandet och det är idag en stor del av den svenska skogen som är uppvuxen på svedjad mark. Den har lämnat efter sig många olika spår i landskapet. Det är många Orts- och platsnamn som har fått sina namn efter att de är placerade eller byggda på en gammal svedja. Andra ord som också har betydelsen av svedjor är sved, bråne, bråte, fall, kas och ryd.²⁹

Det var mycket vanligt att man svedjade i Sverige förr. Det man gjorde var att man fällde, torkade och brände träd för att sedan kunna så bl.a. råg och rovor i askan. Ibland odlade man även potatis på svedjan. För att skydda odlingen från djuren hägnade man in svedjorna med stammar och grenar som blev kvar efter bränningen. Efter att man hade odlat i ungefär två år på svedjan övergick man till betesmark för djuren det tredje året.³⁰ Svedjebruk gav en röjningsgödslingseffekt, kväve frigjordes i marken när träden fälldes och fosfor och kalium fanns i askan efter de brända träden. Den gödslingseffekt som blev kunde bli mycket kraftig, ibland kunde bonden skörda tio- eller tjugo gånger mer än vanligt, eller ännu mer från svedjans rågodling. Svedjebruket var ett viktigt komplement till det fasta åkerbruket då det ibland blev missväxt på dessa åkrar, men ibland var det också tvärtom.

Figur 44. Robert Haglund sår svedjeråg.

Utmarken kunde vara indelad i ett speciellt roterande system, med ett antal områden som gjorde att man kom tillbaka till det första området efter tjugo eller trettio år. Detta gjorde att det fanns många gynnsamma miljöer för olika växt- och djurarter eftersom svedjelandskapet innehöll svedjad mark i många olika åldrar.³¹ Skogen som bönderna svedjade i kallades krakaskog, med vilket menas att skogen var tjugo till trettio år gammal och att det var en lågvuxen blandskog.³² Svedjan övergick i olika successioner beroende på naturtyp, klimat- och markförhållanden.

Några av de växter som var typiska för svedjelandskapet var hallon, lingon, örnbräken och smultron. Det är många arter som är direkt beroende av brända miljöer och som därför har minskat kraftigt i och med att svedjebruket har upphört. Efter att örtskiktet hade etablerat sig började olika trädslag att etablera sig. Björk, rönn och asp var de första och sedan kom granen och tallen, som också tog överhanden om man inte stoppade dem. Om man svedjade för hårt kom ljungris och enbuskar, vilket tydde på att jorden hade brist på mineraler. Det var mycket positivt som svedjandet förde med sig i form av odling, bete och bärplockning, men även jakt då fåglar och harar gärna befann sig på den svedjade marken.³³ När jordbruket ändrades, gödslingsmetoderna förbättrades och trävaruindustrin expanderade minskade svedjebruket från mitten av 1800-talet. Det blev allt ovanligare att svedjebruk förekom i början av 1900-talet, även om potatis ibland odlades på svedjor under andra världskriget.³⁴

Skogen

Något som är viktigt att känna till är hur skogslandskapet har förändrats under århundradena. Olofstorps gamla marker består idag till största delen av skog. Hur såg Sveriges skogar ut förr och vilken är skillnaden mot dagens skog?

Idag täcks 2/3 av Sveriges skogsmarksareal av den boreala (nordliga) barrskogen, vilken i princip sträcker sig från mellersta Värmland/södra Dalarna och norrut.³⁵ Det var omkring 1000 f.Kr. som temperaturen sjönk och eftervärmetsiden började. Då började granen breda ut sig från norr, bok och avenbok från söder.³⁶ Temperaturen sjönk och nederbörden ökade tillsammans med en högre humiditet. Både gran och bok trivs på surare mark och deras barr och blad försurar också marken.³⁷

Det är stor skillnad på vad man förr ansåg som skogsbrist och vad man idag lägger in i begreppet. Innan 1900-talet var kunskapen liten om vilka virkestillgångar som fanns och hur tillväxten såg ut. Det gjordes aldrig några heltäckande inventeringar och de lokala bedömningarna försvårades säkert av att skogarna var flerskiktade. Det var svårt att uppskatta volym och tillväxt.³⁸ Den allmänna uppfattningen om skogstillståndet behöver inte överensstämma med det verkliga förhållandet. Människan har ett historiskt perspektiv och man jämför hela tiden med hur det var tidigare.

Från 1600-talet och fram till början av 1900-talet pågick en kontinuerlig agrar expansion, både befolkningsmässigt och areellt. Därför minskade virkesförrådet ständigt i det agrara och kulturella närområdet. Det innebar inte att det var någon nationell eller ens regional brist på skog under 1700- eller 1800-talen.³⁹ Eftersom att det förr var ett problem med transporten av virke längre sträckor gjorde det dock att det lokalt inom vissa områden kunde vara skogsbrist.⁴⁰

Idag finns det mer tillförlitliga uppskattningar av skogarnas virkesförråd vilka visar att ingen virkesbrist existerar. Allmänheten har en annan uppfattning, enligt SIFO så tror nästan halva befolkningen att avverkningen är större än tillväxten.⁴¹ Det är de sena 1800- och 1900-talsavverkningarna som radikalt förändrat ålderssammansättningen och i och med det skogarnas struktur. Den naturliga strukturen som dessförinnan var rådande försvann. Skogarna har förvandlats från olikåldriga och flerskiktade till likåldrade och enskiktade.⁴² Under historisk tid har Sveriges boreala skogar aldrig haft så lite gammal skog, så få grova träd och så lite döda träd som på 1900-talet. Det har medfört att ett stort naturvårdsproblem har skapats, och detta beror alltså på skogarnas struktur. De livsmiljöer som tidigare fanns för en stor mängd skogslevande djur och växter finns inte längre kvar och därför är många djur och växter hotade. Det är de senaste 500 årens mänskliga aktivitet som framförallt har påverkat utvecklingen av skogen. I och med att skogen och dess träd ökade i värde p.g.a. den expanderande sågverksindustrin i mitten av 1800-talet försvann skogens urgamla funktioner allt mer. Svedjebruket försvann när det blev mer lönsamt att sälja träden än att elda upp dem. Skogsbetet blev negativt för återväxten av skogen och de sankmarker som man hade brukat för att få vinterfoder dikades ut och torrlades för att det skulle kunna växa träd där istället.⁴³

Figur 45. Dagens granskog på Olofstorp. (Foto: Sture Björnson.)

Fänneslunda säteri

Säterier var herrgårdar som ägdes av adelsmän och som var befriade från skatt. År 1562 bestämdes den s.k. säterifriheten och omkring sekelskiftet 1900 försvann grundskatterna. Därmed upphörde säteribegreppet.⁴⁴ Första gången Fänneslunda säteri nämns är år 1327 då Sigge Larsson gav sin hustru Christina sina gods Björke och Fänneslunda i morgongåva.⁴⁵

Gården Olofstorp låg under Fänneslunda säteri och har under årens lopp varit både ett frälsehemman och ett kronohemman. Ett hemman innebar på 1500- och 1600-talen en bondgård som kunde försörja en familj med hjälp av utdelningen av jorden och betala den skatt som belastade gården. Det innebar att en sådan gård besatt ett helt mantal. Ett kronohemman var ett hemman som ägdes av kronan. Adeln var under samma tid befriat från skatt. Det var ett sätt för kungamakten att knyta till sig inflytelserika personer som annars kunde vara konkurrenser om makten i riket.

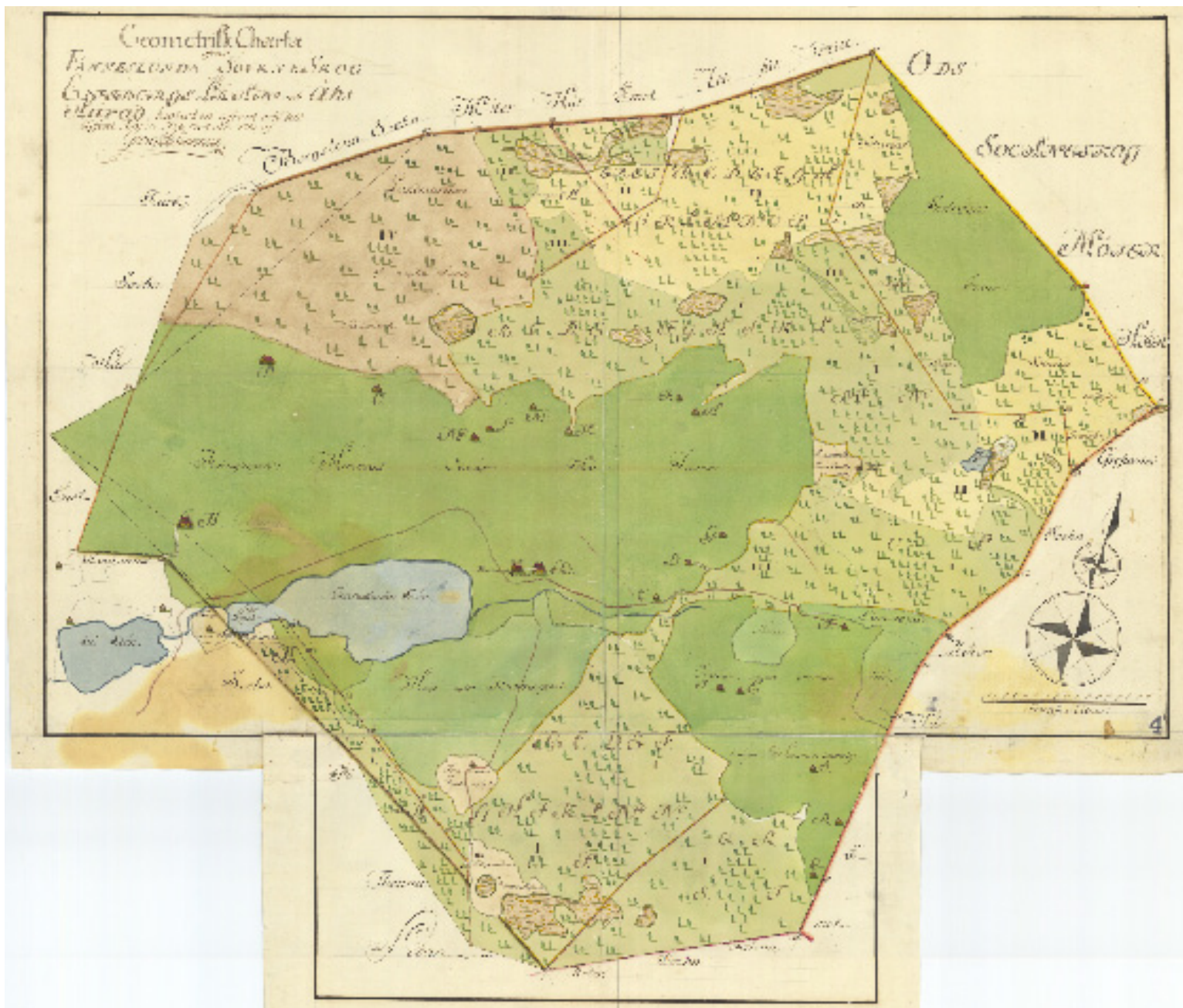
Peter Roths beskrivning 1784

Peter Roth prästvigdes 1778 och blev kyrkoherde i Hol 1797. Han författade en beskrivning över Vings pastorat och dess socknar vilken är undertecknad på Vings prästgård den 26 juli 1784. I Fänneslunda fanns det år 1784 20 gårdar och 20 torp och det bodde omkring 250 personer där. Det fanns inte marknadsplats, sockenmagasin eller skolkhus i pastoratet. Det som fanns var fattigstugor som beboddes av sockenbetjänter, klockare och ”spögubbar”. En sjukdom som härjade under några år i slutet av 1700-talet var rödsoten.⁴⁶

Fänneslunda ansågs som skogsbygd, och pastoratet bestod av berg, dalar, mycket kärr och mossar. Det fanns två sjöar, en var Fänneslundasjön med Dricken i södra ändan (*figur 47*). Den andra var Hultsjön uppe i skogen. De vanligaste trädslagen var bok, ek, gran, tall, björk, ask, hägg, asp, rönn, al, lönn, vide och en. De sädesslag som odlades var höst- och vinterråg, larsmäsoråg (namnet antyder när sådden ska ske⁴⁷), vårvete, vårråg, korn, blandråg och havre. Något som också odlades var ärter, rot (troligen dagens kålrot), vitkål, blåkål (troligen dagens blå bladkål), hampa, humle och tobak. Potatisen började odlas allt mer och fruktträd blev också vanligare.⁴⁸

Figur 46. Fänneslunda säteri. Foto: Jonas Cederlund.

Figur 47. Fänneslunda socken karta som är ritad åren 1752, 1759 och 1761.

Ägare

Arkeologiska fynd visar att områdena runt Fänneslunda har varit bebodda ända sedan stenåldern. De första namnen som går att hitta finns på en runsten som är från ca 1000 e.Kr., namnen var Kavle, Bitar och Gere.⁴⁹

Fänneslunda säteri grundades ca 1683 av landshövdingen Henrik von Vicken genom att han slog samman de tre gårdarna Bregården, Stommen och Storegården i Fänneslunda kyrkby till ett säteri.⁵⁰ Knut Posse köpte gården efter honom 1708 och i mitten av 1700-talet ägde säteriet alla hemman i socknen utom Solberga säteri. Det var lagmannen Jöran von Knorring som tog över efter sin far överste Jöran von Knorring, och han som byggde upp egendomen och fick tillbaka traktens skogar till socknarna från att kronan på 1690-talet hade gjort dem till kronoallmänningar. Släkten Sundler blev därefter ägare av Fänneslunda från slutet av 1700-talet till mitten av 1800-talet. Först Tore Sundler sedan sonen Johan Sundler och efter honom hans son Fredrik Sundler.⁵¹

Den sista adliga ägaren av Fänneslunda var Martin Kjerrulf von Wolffen i mitten av 1800-talet.⁵² Efter honom kom Carl Larsson (som ägare) och sedan tysken Wilhelm Bartholdi som tydligen var en tyrannisk gårdsherre. Det var många olika ägare under 1800-talet, se ägarlängden. Det var många ägare även under 1900-talet, den sista som ägde Fänneslunda säteri var Holger Grebbe. Han avled 1988 och sedan 1990 ägs hans andel av stiftelsen Petersson-Grebbe. Stiftelsen Skogssällskapet förvaltar gården idag.⁵³

Ägare Fänneslunda säteri

1682-1708	Henrik von Vicken och Anna Posse
1708-1718	Knut Posse och Christina Natt och Dag
1718-17(26)	Överste Jöran von Knorring
17(26)-1766	Lagman Jöran von Knorring
1766-1794	Gustaf Sebastian von Knorrings arvingar
1794-1812	Tore Sundler
1812-1826	Johan Sundler
1827-1835	Fredrik Sundler
1835-1837	Martin Carl Kjerrulff von Wolffen
1837-1842	Carl Larsson
1842-1845	Wilhelm Bartholdi
1845-1855	Peder Dyrssen
1855-(1856) 1858	Mauritz Arnqvist
(1856) 1858-1858	Sven Svensson
1858-(1862) 1864	Anders Frisk
(1862) 1864-1868	J G Grönwall & Co
1868-1871	Lars Persson
1871-1886	Casper Odqvist
1886-1893	Gustaf Odqvist
1893-1917	Severin Bengtsson
1917-1918	C R Friberg
1918-1918	August Thorén
1918-1919	Sven Erik Johansson
1919-1930	Sigfrid Ljungkvist
1930-1930	Johan Hansson
1930-1935	Holger Carling
1935-1942	Sven och Anna-Lisa Pettersson
1942-1952	Gustaf och Titta Petersson
1952-1988	Holger Grebbe och Ann-Marie Grebbe
1990-	Stiftelsen Petersson-Grebbe

Figur 48. Karta från
1890-talet.

Torpen

Figur 49. Torpet Blåsut i närheten av Olofstorp.

Begreppet *torp* har haft olika betydelser, under medeltiden var ett torp ett nybygge som anlagts på byns, socknens eller häradets gemensamma mark, men som en självständig enhet. Från 1600-talet kom det att beteckna en mindre jordbrukslägenhet som betalades genom dagsverken till markägaren.⁵⁴ Torp var alltså en liten jordbruksenhet på ofri grund. Utmarkskolonisationen hade inletts redan i slutet av 1500-talet på adelns ägor men fick en väldig expansion på bondejord i slutet av 1700-talet. Det var säteribildningen, men också bruks- och godsdriften, som medförde ett stort behov av arbetskraft och det behovet täcktes med hjälp av torpare.⁵⁵ Under de senaste tusen åren kan man generellt peka ut fyra faser av bebyggelseexpansion på utmarken i Sverige:

tidig medeltid mellan ca 1000-1200, *Gustav Vasas nybyggespolitik* från mitten av 1500-talet till slutet av 1800-talet, *torpepoken* från mitten av 1700-talet och *lappmarkskolonisationen* som också satte igång från mitten av 1700-talet.⁵⁶

Säteritorp tillkom under 1600- och 1700-talen. De placerades ofta i kanten av inägomarken, och torparen utvidgade ofta marken genom nyodling. Torpen blev vanligen införlivade med godsets odlingsmark under 1800-talet.

Soldattorpen uppstod när indelningsverket infördes år 1681. Det anlades ca 20 000 soldat-, rytta- och båtsmanstorp för indelningsverket. En del av lönen till de indelta soldaterna låg i att få bruka ett soldattorp. Befolkningen var indelade i rotar som alla var skyldiga att avlöna en soldat. Soldattorpen låg till en början ganska centralt i byarna men flyttades efter hand ut på utmarkerna. *Allmogetorp/Backstugor* blev vanligare under 1700-talet och fick sin största utbredning under 1800-talets första hälft. Bönderna på den svenska landsbygden fick rätt att upplåta mark för arrendetorp när befolkningsantalet ökade. Backstugorna anlades ofta långt bort från byn på allmänningsarna, de placerades ofta i backar eller på mindre höjder. Ibland låg de samlade på ett ställe, till exempel kring en bygräns eller utefter en gammal bygata.⁵⁷

På Olofstorps gamla marker finns det många torpruiner som är mer eller mindre synliga. Några av de torp som fanns på utmarkerna var Nollhagen, Berget, Långholmen, Röret, Stenstorp, Öjelund, Bokebacken, Anderstorp, Backesås och Bryngelstorp.

Ödegården Olofstorp

I skriftliga källmaterial och genom muntlig uppteckning har mycket information om gårdens invånare och händelser väckts till liv igen. Det som visar att området har bebotts sedan mycket lång tid tillbaka är en förhistoriska grav och många hackerör och röjningsrösen som finns i hagarna och på utmarken.⁵⁸ Olofstorp innehåller personnamnet Olof vilket är ett medeltida namn, det kan tyda på att ny mark kan ha röjts för nya gårdar under tidig medeltid (1000- och 1100-talen).⁵⁹

Den första gången Olofstorp nämns i de skriftliga källorna är som ett skattehemman i Gustav Vasas jordeböcker från år 1542. Vid den tiden beboddes gården av en som hette Sven. Det troliga är att den som byggde gården på medeltiden hette Olof. År 1620 bodde det tre familjer på gården, de bodde i var sin byggnad på tomtplatsen. Det bodde också en inhyses kvinna på Olofstorp. Det står att läsa i boskapslängder från år 1620 att bönderna tillsammans ägde sjutton kor, nio stutar och oxar, fem hästar, sjutton getter, fjorton får och fyra grisar.⁶⁰

På 1630-talet var Olofstorp ett skattefrälse och i 1637 års jordebok står det att Olofstorps ränta var förlänad till ägaren av Hökerums säteri Lars Sparre. Det betydde att Olofstorps självägande bönder betalade sin ränta till Hökerums gods. När Lars Sparre dog 1644 blev Olofstorp skattehemman igen under Älvsborgs regemente.

1681 förmedlades Olofstorp från 1 till $\frac{3}{4}$ mantal. År 1683 bytte landshövdingen von Vicken Olofstorp till frälse vilket gjorde att Olofstorp knöts till det nybildade godset Fänneslunda. Efter att von Vicken hade dött upphävdes det bytet år 1691 och Olofstorp blev ett skattehemman igen.

På 1690-talet verkar det som att Olofstorp har övergått till krononatur p.g.a. att gården blev ett skattevrak. Det betyder att bönderna inte kunde eller ville betala någon skatt på tre år. 1723 blev Olofstorp frälsehemman då Jöran von Knorring bytte krono till frälse.⁶¹

På kartan från 1695-1696 framgår att Olofstorp tillhörde kronoallmänningen Ods skog (se figur 50). I skogen idag går det bl.a. att hitta ett femstenarör som var grundtypen för gränsmärke i det gamla bondesamhället. På kartan finns det 33 stycken markerade. Det fanns även andra gränsmärken inne i allmänningen, t.ex. längs sockengränsen. I skogen finns också andra förhistoriska lämningar så som gravar och fossil åkermark, bebyggelse i form av gårdar och torp, spår efter äldre skogsbruk till exempel kolbottnar, vattendrivna anläggningar, madodling, övergivna vägar och stigar. Det finns också kvarstående växter så som hamlade träd, fruktträd, bärbuskar, prydnads- och medicinalväxter.⁶²

Figur 50. Karta över
Ods skog från
1695-1696.

I figur 51 kan man se gården Olofstorps inägor med gärdet och hagen år 1724. Gården hade ett gärd som bestod av en inhägnad yta med tomt, åker och äng. Hagen fungerade som anghage, den användes som beteshage först när höet var inbärgat. Det framgår av kartans beskrivning att gärdsgårdarna var byggda av trä men att de var "något bristfälliga". Åkern bearbetades med krok och besåddes med råg, korn och havre, som gav dubbelt tillbaka vid medelgod årsväxt. Det står att läsa att åkern var "mycket svårbrukad av många jordfasta stenar och rösen".⁶³

Den sista som bodde på Olofstorp var bonden Johan Alfred Andersson. Han lämnade platsen år 1896. Efter det revs husen ganska snart och markerna började planteras igen med gran.⁶⁴ Eftersom att det finns gott om odlingsrösen så har gården troligen övergivits innan den stora jordbruksrevolutionen.

Figur 51. Karta över Olofstorps inägor från 1724.

Olofstorp idag

Idag är Olofstorp en ödegård där det inte finns några byggnader kvar. Det enda är en välbevarad källarruin som byggdes 1930 av torparen Gunnar Johansson som bodde på torpet Vilandsås (på Olofstorps utmarker). På sommaren växer gräset sig högt kring källarruinen men också kring de kulturväxter som har kämpat sig kvar sen de sista brukarna av gården gav sig av på 1890-talet.⁶⁵ Den mörka granskogen breder ut sig på markerna idag. Det har dock röjts och avverkats men det har också fällts träd i de olika stormarna som har härjat under de senaste åren. När stormen Gudrun 2004 drog fram bildades det luckor i skogen kring tomtplatsen. De kulturväxter som går att hitta idag kring tomtplatsen är bl.a. humle, apel, syren, och akleja (*figur 52 och 53*). Marken ägs idag av Sveaskog och av stiftelsen Petersson – Grebbe. Skogssällskapet förvaltar Fänneslunda säteri och markerna åt stiftelsen.

Figur 52. Akleja vid Olofstorps källarruin.

Figur 53. Apel vid Olofstorps källarruin.

Kap. 4 Kulturstigar, platser och temautställningar

Detta är en kulturhistorisk plats som ska levandegöras på ett hänsynsfullt sätt, och förhoppningsvis ska projektområdet bli en mötesplats för många olika människor. Natur-, kultur- och historieintressen ska mötas på denna plats. Projektet har blivit godkänt som ett Leader projekt vilket är ett landsbygdsprogram från EU för att främja landsbygdsutveckling.¹ Olofstorpsprojektet har i och med det fått en rejäl knuff för att komma igång. Det övergripande som är inplanerat inom de närmsta åren i området är skolaktiviteter, vandringar, utbildningar, mötesplats, landskapsgestaltung och kulturstigar.

Vision

För att besökarna ska få en bra orienterbarhet på projektområdet är det viktigt att skapa en hierarki mellan de olika stigarna. Vad är det då som är så speciellt med denna plats? För den som ej är insatt i skogshistoria kan det säkert vara svårt att i en första anblick se hur unik denna plats är.

Att utgå från platsen och jobba utifrån de förutsättningar som finns är viktigt för att kunna fånga platsens själ – *genius loci*. Det är av stor vikt att söka platsens egenskaper och försöka hitta andra dimensioner, vad man t.ex. kan lägga till eller ta bort för att lyfta platsen. Genom att ha platsen som utgångspunkt har det varit nödvändigt att göra regelbundna besök. Huvudtemat är skogen och dess berättelser. Varje plats har en egen historia att berätta eller ett speciellt värde. Det är viktigt att definiera de olika platserna och rörelsen i landskapet mellan dem som är mycket betydelsefull. Ett logiskt rörelsemönster är viktigt, där spänning och balans mellan de olika platserna finns kvar. Det är också viktigt att de två olika stigarna som ska gå genom inägnorna och utmarken knyts samman och att det finns en naturlig samlingspunkt.

Förslag till omändringar på de olika platserna tas fram. Det blir som ett nytt lager som påverkar den befintliga atmosfären och skapar nya uttryck och känslor. Det som händer på Olofstorpsområdet idag blir ytterligare ett lager som läggs till historien. Ett nytt händelseförlopp som blir ett led där det som har hänt tidigare ska berättas och tas fram i ljuset. Det som påverkar är vad man först hittar på platsen och känslan som infinner sig. Vad är det som har pågått just på den specifika platsen och vilka människor har en gång verkat och bott just där? Utgångspunkten är alltså skogen och förhållandet mellan skogen och människan. Vad kan dagens människor lära sig i detta område för att förstå skogens roll?

Genom att kombinera de skogshistoriska spåren som finns tillsammans med konstverk kan man skapa ögonblicksbilder från historien. Det gör att det både blir en natur- och konstupplevelse att vistas på platsen. Och det gör att platsens särdrag förstärks. De två stigarna som visar och beskriver Olofstorps historia bildar ett nätverk av stigar i skogen. Det är slingorna som håller ihop platsen tillsammans med Olofstorps tomtplats som också är entréplatsen (*figur 54*).

Infrastrukturen

Hur man tar sig till en plats är viktigt, det måste vara tydligt och enkelt att hitta men gärna också spännande för att skapa nyfikenhet.

Infarten

Figur 54. Vy över infarten.

Från landsvägen ses idag en träskylt med Olofstorp skrivet med vit text (*figur 54*). Detta är första mötet med hela området. Granarna är höga och skuggar hela infarten. Skogsvägen går in i granskogen och över en kulle för att sedan fortsätta upp mot Olofstorp. Infarten är det första som man möter då man anländer till platsen. Den är därför betydelsefull för hela projektområdet. En tydlig entré är viktig för att platsen ska kännas inbjudande och välkomnande.

Med tanken att projektet Olofstorp - ett jordearv kommer att bidra till ökad tillströmning av folk till platsen, och därmed bussar och bilar, så behövs det utrymme för att ta sig fram. För att det inte ska skapas trafiksvårigheter på landsvägen föreslår jag att en större mötesplats än den som finns idag anläggs mitt emot infarten till området.

Det är hög granskog precis vid infarten. Om ytan skulle breddas och ett antal granar avverkas skulle mer utrymme skapas och mer svängrum för fordonen. Sikten skulle också bli bättre vid utfart på landsvägen. En informationsskylt över projektet och området borde placeras här för besökarna redan här ska kunna ta del av vad som händer längre upp i skogen. Till markmaterialet föreslås singel eller barkflis för att smälta in i den omkringliggande miljön.

Skogsvägen

Idag är det en skogsväg med 3 meter i bredd som leder upp till Olofstorp. Vägen måste underhållas allt eftersom trafiken ökar. Under hösten 2008 har flera mötesplatser anlagts utmed vägen, då tanken är att det är samma väg som ska fungera som infart och utfart. Under varje säsong måste gräset klippas längs kanter och i mitten då det annars lätt växer sig för högt.

Parkering

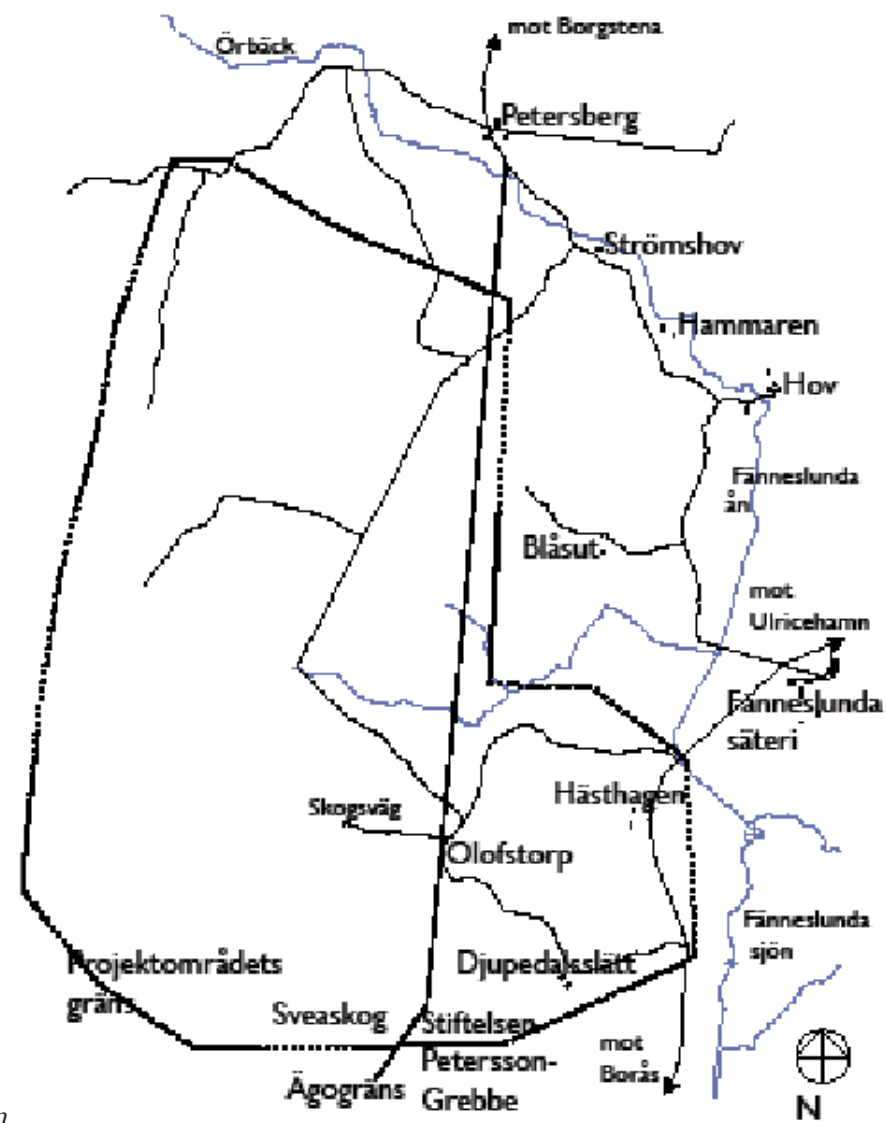
Parkeringens placering har diskuterats mellan mig, projektledaren Örjan Hill och övriga medverkande i projektet. Den slutgiltiga platsen blev i skogen strax innan man kommer till Olofstorps tomtplats (*figur 55-56 och 59*). Den känns mest naturlig eftersom den bidrar till att man går in till området till fots, på ett liknande sätt som man gör på Råshult och Åsens by. Att den ligger inne bland granarna gör att den inte blir så framträdande. Ytan är ca 20x20 meter och har en bred öppning på 11 meter för att bussar ska få en stor svängradie. Att hålla bilar och bussar utanför entréplatsen har flera fördelar, de stjälar inte någon uppmärksamhet och det blir en större och säkrare yta för lek på entréplatsen.

Figur 55. Parkeringen som iordningställdes 2008.

Figur 56. Parkeringen från skogsvägen.

Figur 57.
Situationsplan,

Olofstorps tomtplats

Vid slutet av den grusväg som leder upp till Olofstorp blir granskogen gle-sare och de stora rösen kan skimras mellan stammarna. Precis innan granskogen öppnar sig kommer en trädgårdsgård placeras på båda sidor om vägen. Trädgårdsgården föreslås följa den sträckning som en gammal väg hade mellan Fänneslunda och Tärby, vilket man kan se på en karta från 1890-talet (*figur 48*).

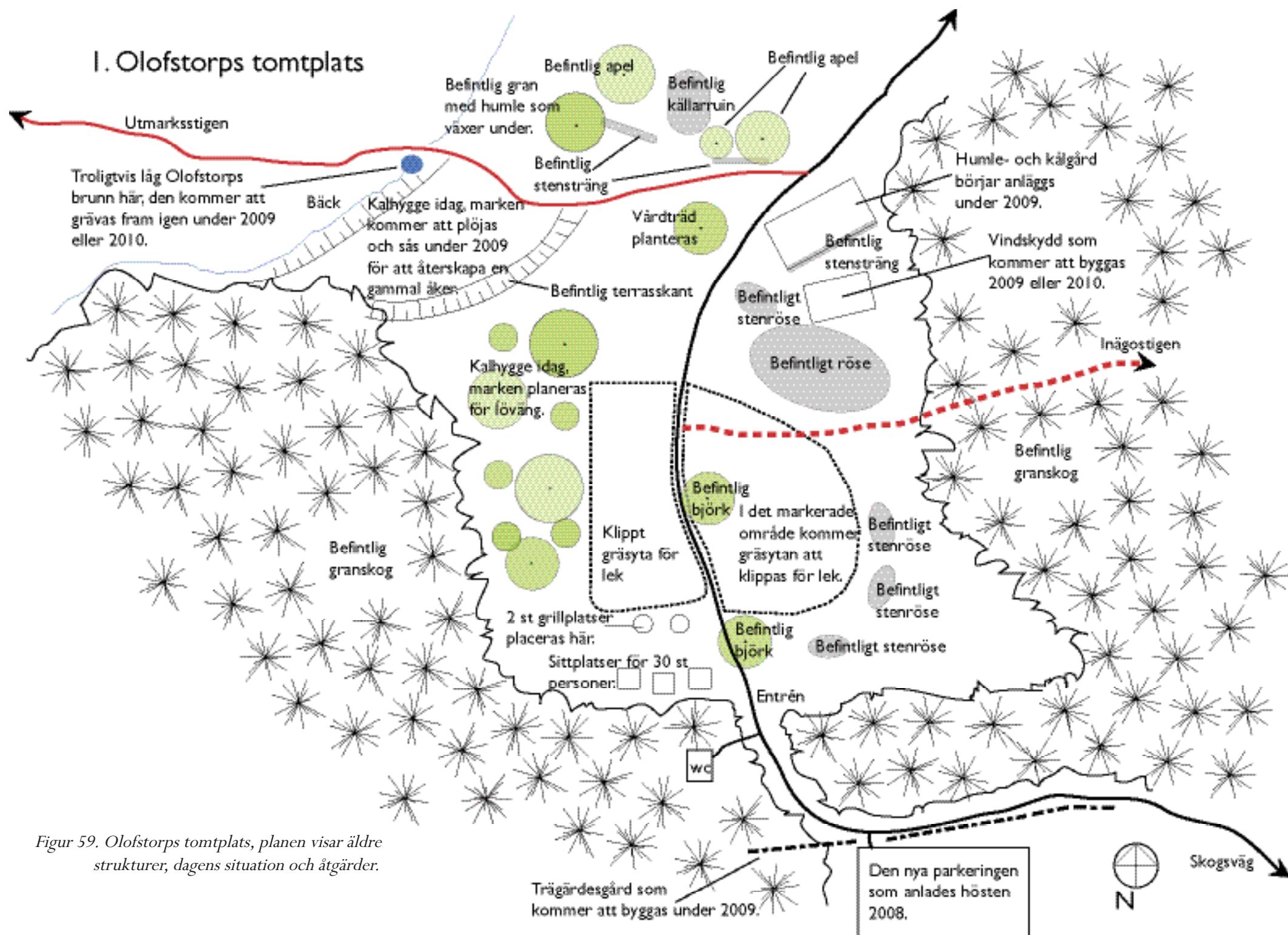
Det är viktigt att rörelsen i landskapet har en tydlig utgångspunkt, tomtplatsen är den centrala samlingspunkten. Denna utgår man ifrån och där samlas man igen. En lättorienterad plats med tydliga och välplacerade skyltar.

Olika aktivitets ytor och viktiga faciliteter som ska finnas på tomtplatsen är: sittplatser, grillplats, vindskydd, wc, infotavla och lekyta. En humle- och kålgård, en gammal vattenbrunn och en kornåker kommer också att anläggas på platsen. Trädgårdsgården som passerar vid entrén till platsen tillsammans med välkomstskylten är viktiga för att det ska vara helt klart vart Olofstorps tomtplats börjar. Sittplatserna placeras i början av platsen, nära parkeringen. Där får besökarna granskogen i ryggen och en utsikt över hela platsen. Enkla träbänkar som totalt rymmer ca 30 personer byggs med virke från närområdet (*figur 60*).

I anslutning till sittplatserna byggs också en grillplats men den placeras längre från granskogen för brandriskens skull. För att det ska vara möjligt att samla grupper på platsen även vid dåligt väder uppförs också ett vindskydd (*figur 61*). Det placeras bakom humle- och kålgården (*figur 59*). Ett stort röse är beläget bakom vindskyddet vilket medför att vindskyddet inte tar för mycket uppmärksamhet, och smälter in i miljön på ett fint sätt. Det är också positivt att vindskyddet ligger i närheten av humle- och kålgården och tomtplatsen. När det hålls vandringar och kurser kan man stå under vindskyddet och ändå vara i närheten av odlingarna vid föredragningarna om dessa.

Figur 58. Entrén till Olofstorp sedd från parkeringen.

Figur 59. Olofstorps tomtplats, planen visar äldre strukturer, dagens situation och åtgärder.

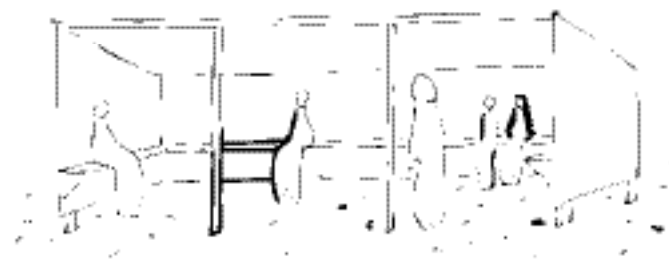
Träd planteras för att skapa en löväng på tomtplatsen. De arter som väljs är ek, björk och hassel. Eken har en djuprotande förmåga och hassel har en mullbildande. En planteringsplan kommer att tas fram men det ligger utanför detta arbete. På de gamla kartorna ser man ängar och åkrar som är blandade på inägorna. En terrasskant kan urskiljas idag och det gör att åkern går att identifiera. Där åkern troligen låg förr kommer marken att plöjas och sedan sås med korn och med de ogräs som var vanliga förr som t.ex. vallmo, blåklint och klätt. En brunn har funnits på Olofstorps tomtplats, den las igen med sten av Gunnar Johansson efter att hans son Harry hade trillat i där när han var fyra år.² Den brunnen kommer att återskapas på den plats där den troligen var placerad.

Vid många gårdar fanns det förr i tiden ett träd som man var lite extra rädd om det kallades för vårdträd. De vanligaste arterna var ek, ask, lönn, rönn, lind eller oxel. Det kallades vårdträdet. Man trodde att våarden bodde i detta träd. Vården eller vålnaden var som en skyddsande som följde kroppen som en skugga. Om vårdträdet skadades genom att det t.ex. blåste sönder eller att det dog i förtid så var det ett tecken på kommande olyckor.³ Harry Johansson som är uppvuxen på torpet Vilandsås berättade att när han var liten fanns det körsbärsträd vid Olofstorps tomtplats. Där brukade han sitta och äta stora mängder körsbär. För att våarden på Olofstorp ska få ett vårdträd att flytta in i planteras därför ett körsbärsträd mellan humlegården och Olofstorps gamla tomtplats (*figur 59*).⁴

Den framtida skötseln kommer bl.a. att bestå av att slå gräs och röja sly så att platsen hålls öppen. Rösena och källarruinen kan förstöras av växtligheten vars rötter har en stor sprängningsförmåga.

Figur 60. Skiss på träbänk.

Figur 61. Skiss på vindsydd.

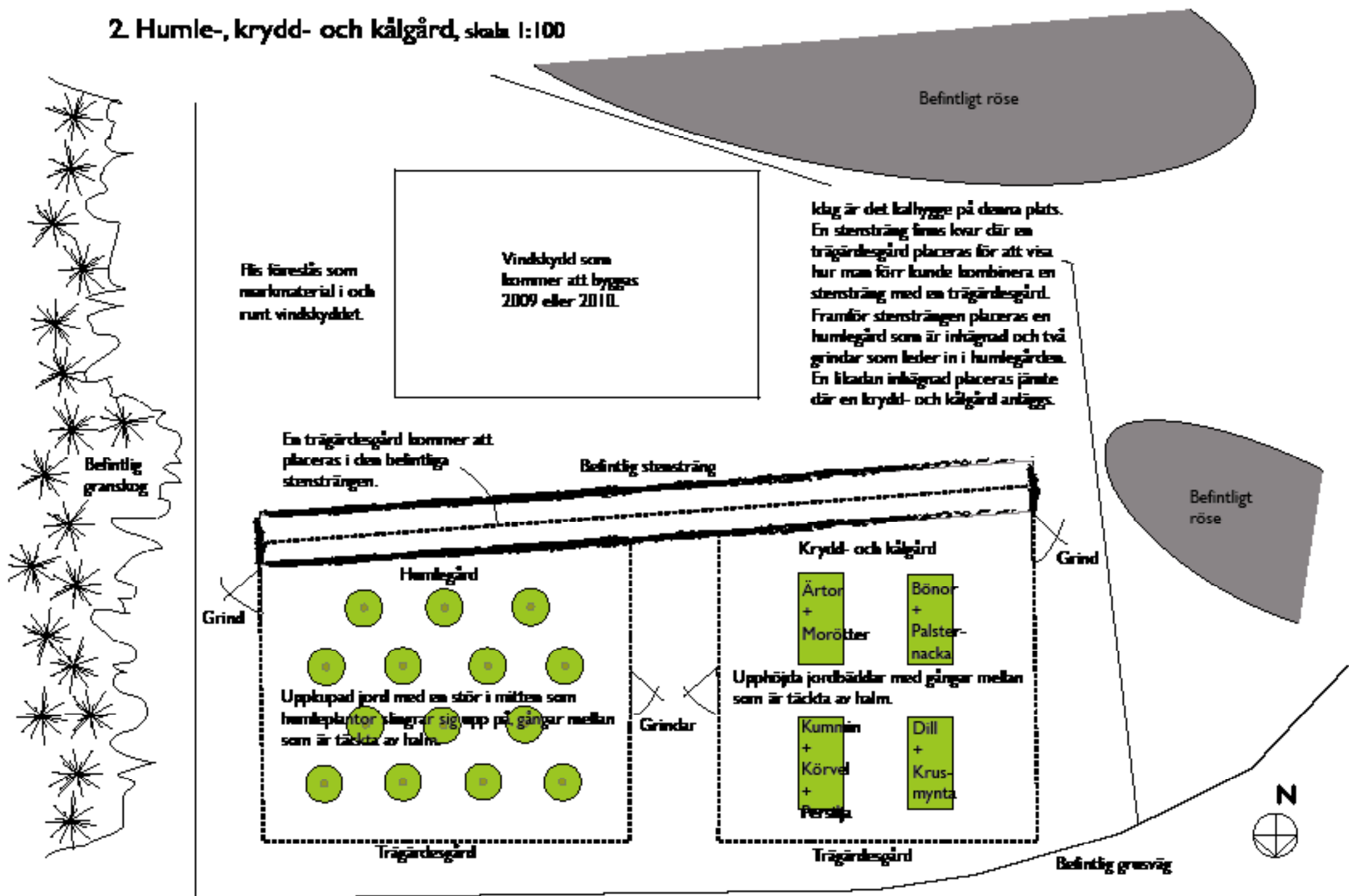

Figur 62. Åsens by grillplats.

Nästa sida:

Figur 63. Humle-, krydd- och kålgård. Planen visar äldre strukturer, dagens situation och åtgärder.

2. Humle-, krydd- och kålgård, skala 1:100

Humlegården

Förr användes humle (*Humulus lupulus*) till mycket. Arkeologerna har hittat pollen från vildhumle som de har daterat till järnåldern, då användes arten till rep och textilier.⁵ Humle var en viktig ingrediens vid öltillverkning och arten har använts mot sömnlöshet och som läkeväxt för att t.ex. tvätta svullnader och vrickningar med. Humle användes också som livsmedel då humleskott åts som sparris och bladen blev foder till får och kor.⁶ När humlen kom till Sverige vet man inte säkert men troligen var det under den tidiga medeltiden. Det finns dock vissa som anser att den är ursprunglig här. Humlen är den enda gröda som har blivit lagstadgad.⁷ I Sverige stiftades en lag 1734 om att alla hemman skulle ha 200 stänger humle.⁸

Humlen trivs i en näringsrik jord i både sol och skugga. Rotsystemet har tjocka rötter som är mycket förgrenat och därför är det lätt att föröka humle med rothitar. För att få humlekottar måste man odla en honplanta. En odlingsmetod som man använde ofta förr var då man odlade humlen i s.k. kuphumlegårdar. Om odling sker på det viset låter man humlen få klättra på störar, stören ska vara ca 10 cm i diameter. Det mesta av barken ska vara kvar för att den inte ska vara för slät så att växten ramlar ner. Eller kan man linda stören med ett grovt band för att humlen ska få fäste. Stören ska vara ca 5 m hög och föras ner i jorden så att den står stadigt. Från plantan leder man upp tre kraftiga skott, och resten tas bort efterhand som de kommer upp. Kottarna börjar ”mjöla” på hösten och då ska hela plantan tas ner och kottarna skördas och torkas. Eftersom det är en örtartad växt vissnar den ner på hösten och då måste alla rankor skäras av. Rankorna skärs av i marknivå och kupas över med jord och ett lager brunnen gödsel. Nästa år skjuter det upp mängder av skott och man låter de kraftigaste växa på stören. Denna odlingsmetod förekom främst i herrgårdsträdgårdar och vid bondgårdar med kommersiell odling.

Vid mindre gårdar och torp fanns en enklare metod rishumlegårdar, då lade man ett tjockt lager av ris som klätterstöd över plantorna på våren.⁹ Humlen växte i humlegårdar som var inhägnade och den var en viktig del av bondebefolkningens odlingar. Humlegården var många gånger svår att hålla vid liv, eftersom humlen är beroende av god jordmån för att trivas. Nya humlerötter sattes ofta och odlingarna flyttades i försök att hitta den bästa platsen. Kuphumlegårdar var vanligast på herrgårdar och prästgårdar, men även böndernas metod med rishumlegårdar användes av prästerna ibland.¹⁰

Idag växer det humle nära källarruinen vid Olofstorp. Humlen växer runt omkring en gran och har denna som klätterstöd. Vart humlegården låg exakt vet man inte men det finns nerskrivet på en gammal karta att det har funnits en humlegård vid Olofstorp. De humleplantor som växer nära källarruinen idag ska få stå kvar och rotskott till den nya humlegården tas därifrån om det är möjligt.

Figur 64. Humle som växer på Olofstorp idag.

*“Om lena kvinnolockar ej förgylla
vår huvudgård och dofta oss till ro,
med humleknopp vi våra örngott fylla
och slumra tungt som björn i vinterbo.”¹¹*

Figur 65. Humlegården vid Råshult.

Kålgården

De trädgårdsväxter som odlades runt torp och gårdar förr och som vi idag ser som prydnadsväxter hade ofta i äldre tider en speciell användning som vi inte tänker på idag. Många av växterna användes både som medicin och som krydda. En kålgård är en nyttoträdgård, där man odlar allehanda grönsaker och rotfrukter till husbehov.¹² Det som förr betecknades kålgård, morotsland och lökland utgör olika synonymer för grönsaksland.¹³

På gamla kartor kan man se kålgårdar markerade, det var odlingslotter som framförallt kvinnorna skötte. Det var oftast de nödvändigaste grönsakerna som odlades både i landsbygden och i städernas kålgårdar. Kål var för i tiden en viktig beståndsdel i kosthålllet under vintern, den fyllde ungefär samma funktion som pastan idag. Under medeltiden infördes många nya växter genom klostren som planterades i kål- eller kryddgårdarna. Några grönsaker som odlats länge i Sverige är rovor, lök, morot, palsternacka, persiljerot, pepparrot, örter och bönor.¹⁴ Det kunde också förekomma örter som kummin och mejram. När potatisen nådde landsbygden under tidigt 1800-tal sattes den först i kålgårdarna. Den ersatte så småningom rovor och kålrötter p.g.a. dess rikliga skörd och lagringsförmåga och sattes senare ute på åkern i stor skala.¹⁵

Det vanligaste slaget av trädgård under medeltiden var antagligen kålgården. Nästan alla hade en kålgård, även om de som hade det bättre ställt kanske hade en större kålgård. Det var inte särskilt vanligt med prydnadsträdgårdar hos bonden innan sekelskiftet 1900, utan all tänkbar mark som var duglig skulle brukas med nyttoväxter.

Kålgården var förmodligen inhägnad, för att hålla djur ute. Inhägnaden kunde vara byggda av grenar som var sammanflätade, stenmurar, jordvallar eller av trädgårdesgårdar. Innanför inhägnaden fanns gångar upptrampade, och små upphöjda bäddar där man odlade sina växter. Förmodligen var själva trädgården inte särskilt stor.¹⁶

I den planerade kålgården på Olofstorp planteras ärtor, morötter, bönor, palsternacka, kummin, körvel, persilja, dill och krusmynta. Några av dessa växter finns med i texter där det t.ex. står att de äter bönor och ärtor på Olofstorp. De andra växterna var vanligt att man odlade förr i denna del av Sverige. Trädgårdesgårdarna runt humle- och kålgården byggs som en hankgårdesgård (se förklaring sid. 32). Att det har funnits en kålgård på Olofstorp kan man se på 1724 års karta (figur 51) där är det benämnt kåltäppa.

Figur 66. Kål i Åsens by kålgård.

Stigarna

För att skapa ett lättorienterat område och för att det ska kännas logiskt har hela området delats upp i två olika stigar, för inäga och utmark. Från utmarksstigen går det sedan stickvägar. Det gör att utmarksslingan inte blir så lång och att det finns flera kortare stigar. Det kan bidra till att det känns intressant för besökare att komma tillbaka till platsen fler gånger.

I det nya föreslagna rörelsemönstret över Olofstorps marker finns det en intention att detta ska kännas naturligt och därför dras vissa delar av stigen där gamla stigar och vägar har gått. Något som jag gärna vill betona är en variationsrik miljö att vandra i. Olika ålder på skogarna, skuggiga delar, öppna solbelysta gläntor, våtmarker m.m. för att få uppleva en så skiftande miljö som möjligt. Vissa delar av stigen dras där en skogsbilväg går, det gör också att stigen tar sig olika former och uttryck. Nya spår ska lämnas och nya stigar skapas. För att leda besökarna utmed stigen behövs något som markerar stigens dragning. Det har diskuterats olika lösningar bl.a. genom att göra färgmarkeringar på träden, men enligt fornvårdsteknikern Claes Ström är det bättre med stolpar som har en färgmarkering (*figur 67 och 68*).¹⁷

Figur 67. Stigmarkering vid Råshult.

Figur 68. Stigmarkering vid Åsens by.

Figur 69. Inägstigen där den gamla vägen mot Tärby går.

Figur 70. Claes Ström och Örjan Hill diskuterar den tänkta utmarksstigen.

*Nästa sida:
Figur 71. Illustrationsplan
som visar dagens
situation och nya förslag.*

Platserna

Utmed stigarna har det skapats och det kommer att skapas olika platser. Vid varje vald plats kommer en skylt att sättas upp med en beskrivning om vad som fanns på platsen förr. En mindre inverkan på platsen är att eftersträva så att förändringarna som görs byggs fram successivt, och att man går varsamt fram när något ska förändras. För att skapa spännande miljöer är det viktigt att allt inte är förutbestämt. Besökarnas egen fantasi ska kunna få flöda fritt.

Jag valde att gå in i detalj på fyra platser *Olofstorps tomtplats, Humle-, krydd- och kålgården, Vilandsås och Örlid*. Där har jag gjort en enkel plan-skiss över varje plats. Valet föll på just dessa fyra platserna för att det fanns intressant information om dem och några av dem kändes också som naturliga samlingspunkter.

Stig I - Inägstigen

I - Åker

Vid denna plats fanns förr många små åkrar som låg i Olofstorps gårde. Ett gårde var när åker och äng hade en gemensam hägnad. Idag ser man ett stort antal odlingsrösen mellan granarna (*figur 72*) och det går att urskilja åkrarnas former. Det var vanligt att åkrarna innehöll ett stort antal odlingsrösen innan jordbruksrevolutionen under 1800- och 1900-talen. När området här på Olofstorp karterades år 2000 fick man fram att 200 rösen fanns i gårdets åkrar.¹⁸

Olofstorps åkrar brukades med ensäde, de besåddes och skördades varje år utan att jorden fick ligga i träda. I kartbeskrivningen från 1724 står det: *Åkern brukas till ensäde, belägen på höga backar, består tillsammans av grund och elak rödfimmerjord, som slår alldeles fel i torkår, mycket svårbrukad av många jordfasta stenar och rösen.*

Figur 72. Odlingrösen på Olofstorps gamla åker.

Redes med krok som med ett par dragare kan fortsättas, besås med råg, korn och havre, ger 2 korn efter ett i medelgod årsväxt, utsäde överallt till 7 tunnland 14 kappland, varuti är 4 kappland impediment.¹⁹

Det var inte bara krok som användes som redskap i sjuhäradsbygdens gamla bondelandskap, utan även skära användes. Krok och skära var de viktigaste redskapen för åkern, därför vill vi här visa hur de såg ut. Genom att låta nytillverka en krok och en skära och visa dem vid denna plats får man en bättre förståelse för hur skörden såg ut för bönderna.

2 - Hårdvallsäng

På denna plats låg en av Olofstorps ängar i gärdet. På kartan från 1724 står det: *Något ljunggången hårdvall, bevuxen med björk och mest oduglig till äng.* De flesta av Olofstorps ängar bestod av hårdvall, alltså torra ängar, men det fanns även några sidländiga som var mer fuktiga ängar. Det går att se många flacka röjningsrösen eller sådana som också kallas hackerör på platsen. När karteringen gjordes år 2000 räknades det till över 300 rösen i gärdets ängsmark. I kartbeskrivningen från 1724 står det: *Ängen, som består av stenig, tuvig och ljunggången och någon del sidländig hårdvall vidlyftig och besvärlig att avbärga, merendels bevuxen med ek, björk, al, enebuskar, bestiger överallt till 95 ½ tunnlands vidd, varuti är 64 tunnland oduglig ljungbackar eller impediment, på de övriga 31 ½ tunnland.*²⁰

Viktiga skörderedskap i ängen var lövkniven och lien. Lövkniven användes till att hamla och topphugga träd och buskar, vilket var viktigt för att både få lövfoder till djuren och för att röjningsgödsla. Lien brukades till att slå gräs och örter med som sedan torkades till hö.²¹ För att bättre kunna visa och levandegöra livet förr nyttillverkas en lie och en lövkniv som visas vid kurser och vandringar.

Figur 73. Döende en stående inne i granskogen på Olofstorps gamla äng.

3 - Smal åker

Vid denna plats har det funnits en smal åker, den går att identifiera idag. Här ser man hur små åkrarna kunde vara och hur skiftande former de kunde ha (i övrigt samma som 1 - åker).

4 - Hägnadsrest

På kartan från 1724 är det markerat en trögärdesgård omkring Olofstorps gårde. Delar av den finns kvar idag. Det man hittar idag är en stensträng (en låg stenmur). Det påvisar att trögärdesgården hade ett fundament av sten. Anledningen till att man hade stenar under trögärdesgårdarna kan ha varit flera. Det kan ha berott på att marken bestod av så mycket sten och att det var svårt att få ner trästörar i marken, eller att det fungerade som dränering för att slippa röttskador längst ner på störarna. Denna hägnad fungerade på 1700-talet som en gräns mellan Olofstorps gårde och en lammhage som då tillhörde granngården Brestorp (*figur 48*). I kartbeskrivningen från 1724 står det att Olofstorps hägnader var något bristfälliga och byggda med skiede, snett liggande pinnar som också kallades skier eller troles. Dessa hade lodräta stavar som var sammanlänkade med vidjor eller hankar.²²

5 - Lyckefallets soldattorp, Linds

På denna plats låg Olofstorps soldattorp Lyckefallet från och med 1760-talet. Den första soldaten som bodde här hette Anders Krasnasiöck. Han flyttade från Lyckefallet när han blev avskedad som soldat 1785. Efter honom bodde Per Sjöberg på Lyckefallet men han blev tillfångatagen av franska trupper i Pommern under kriget mot Napoleon den 16 april 1807. Johan Lind anställdes som Olofstorps soldat den 7 mars 1808. Han var inte hemma mycket de första åren, då han var med i finska kriget, i tyska fälttåget mot Napoleon och han var med regementet i Norge.

Det var mycket som hände hemma på soldattorpet i Fänneslunda medan han var borta. Bl.a. anklagades hans hustru Annika av Kerstin i Olofstorp för äktenskapsbrott med Kerstins man Sven Larsson. Det slutade med att Kerstin hamnade i fängelse för osann ryktesspridning. Johan Lind fick avsked som soldat 1827, Olofstorps sista soldat hette Johan Oskar Molin. 1903 flyttade han iväg och därefter revs husen.²³

Idag på platsen finns en torp- och en källarruin. För att bevara dem hålls området runtomkring fritt från träd och buskar.

"Det finns mitt i skogen en oväntad glänta som bara kan hittas av den som gått vilse.

Gläntan är omsluten av en skog som kväver sig själv. Svarta stammar med lavarnas askgrå skäggstubb. De tätt sammanskruvade träden är döda ända upp i topparna där några enstaka gröna kvistar vidrör ljuset. Därunder: skugga som ruvar på skugga, kärret som växer.

Men på den öppna platsen är gräset underligt grönt och levande. Här ligger stora stenar, liksom ordnade. De måste vara grundstenarna i ett hus, jag kanske tar fel. Vilka levde här? Ingen kan ge upplysning om det.

Torpet sorlar av röster, det är världens centrum. Men invånarna dör eller flyttar ut, krönikan upphör. Det står öde i många år. Och torpet blir en sfinx. Till slut är allt borta utom grundstenarna."²⁴

Figur 74. Lyckefällets (Linds) källarruinen med torpruinen bakom.

6 - Lyckefallets soldattorp, Backes

Här låg Brestorps soldattorp Lyckefallet från sekelskiftet 1700 och fram till 1905. Den sista soldaten som bodde här var Johan Edvard Lindstrand. Efter det så revs husen. De andra som bodde där var bl.a. Anders Bredbäck, Sven Bredberg, Mårten Bredahl (byggde Lilla Lyckefallet efter sitt avsked) och Harald Backe (byggde Backesås när han fick avsked från militären 1822).²⁵ Idag står granarna runtomkring torpruinen väldigt tätt, för att inte ruinen ska förstöras av trädens rötter tas träden som står närmast ner.

*"Ett virrvarr av svarta granar
och rykande månstrålar.
Här ligger torpet sänkt
och det tycks utan liv."*²⁶

Figur 75. Lyckefallets (Backes) torpruin med grundstenar och en stenhög från den gamla murstocken.

7 - Lilla Lyckefallet

Här låg ett torp som tillhörde gården Brestorp (figur 48). Det har både varit ett dagsverkstorp och en backstuga. Skillnaden dem emellan var att det inte hörde någon odlingsbar jord till en backstuga. Undantag fanns, för ibland kunde en backstuga ha en liten åkerlott. De som bodde i en backstuga försörjde sig genom tillfälliga arbeten eller genom olika hantverk. Lilla Lyckefallet byggdes ca 1790 av Mårten Bredahl. Han liksom många av de kommande boende var avskedade soldater. En torpare som bodde där länge var Anders Larsson. Han flyttade dit 1828 från Olofstorp efter att ha varit frälsebonde där. Enligt torpkontraktet skulle han göra ett dagsverke i veckan på Fänneslunda säteri och några extra dagsverken under sommaren. Anders Larsson dog 1863.²⁷

Idag är det svårt att se var boningshuset låg, men med tränat öga går det att se delar av grunden. Längre fram på stigen (ca tjugo meter) finns grunden till källaren. Likt de andra platserna med torpruiner hålls det även här fritt ifrån träd och buskar så att ruinerna inte förstörs av växternas rötter.

8 - Hålväg

På denna plats ser man en tydlig sänkning i marken, det är en s.k. hålväg. Det är en arkeologisk term för äldre övergivna vägsträckor där det har blivit en sänkning i marken efter långvarigt bruk och erosion. Ett annat namn för denna hålväg var av ortsbefolkningen munkvägen och den beskrivs också som en forntida ridväg. På 1890-talets karta är den utritad som allmän väg från Fänneslunda till Tärby över Olofstorp (figur 48). En bit av samma väg kan man se på inägstigen nr 15.²⁸

9 - Örlid

Det är viktigt att röja bort sly och inte låta träd och buskar växa upp vars rötter kan förstöra hålvägen. Hålvägen ligger i en backe och när man har kommit högst upp kan man se Fänneslunda säteri. För att visa besökarna kan en skylt sättas upp så att utsikten inte passeras. Denna siktlinje kan man försöka hålla öppen, då den gör att man får en skymt av Fänneslunda säteri, som var en viktig del för människorna som bodde på Olofstorps marker.

Figur 76. Hålvägen.

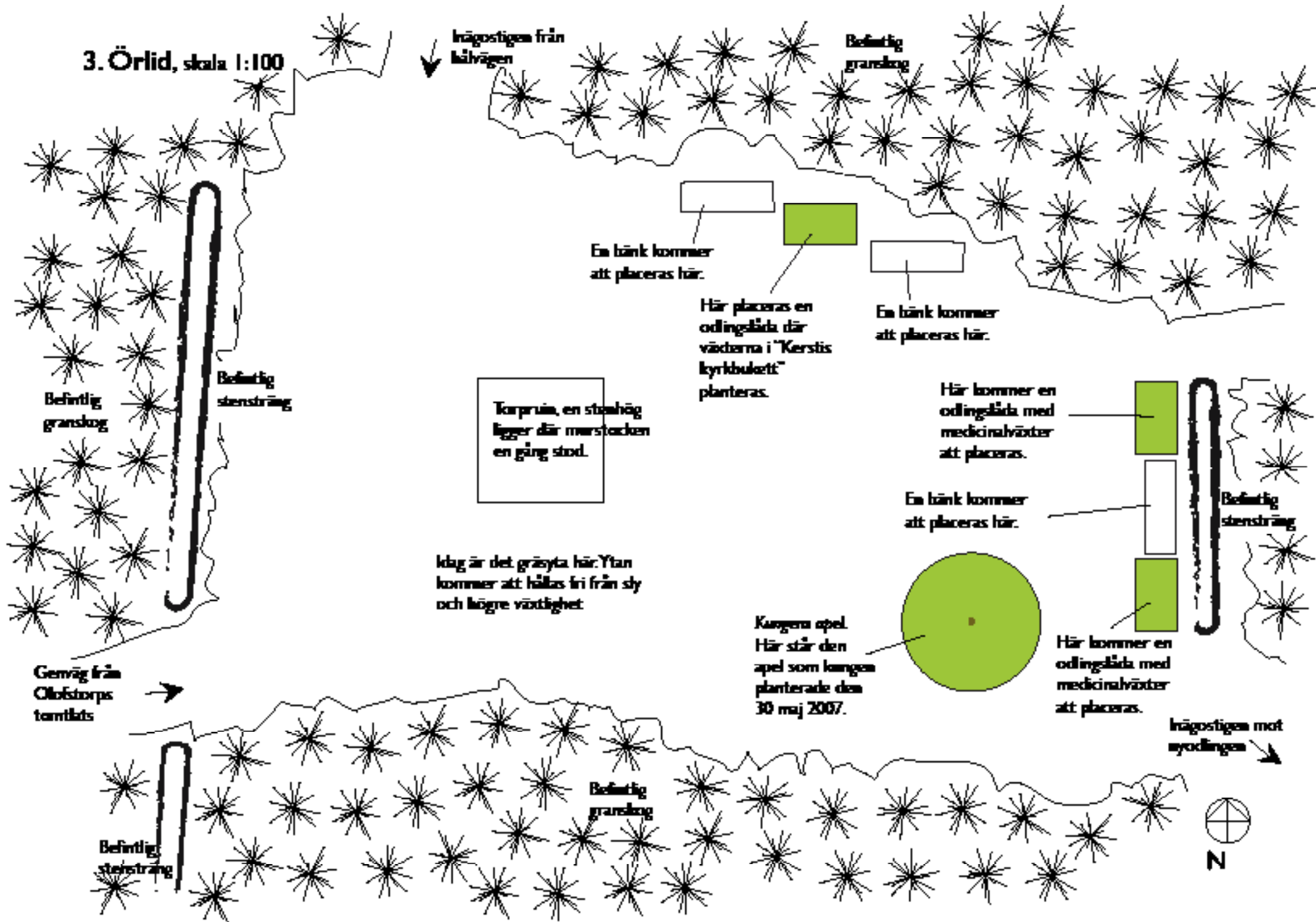
På denna plats byggdes torpet Örlid ca 1821 av Sven Larsson som bodde på Olofstorp. Samma släkt bodde sedan på torpet i fem generationer. Sven Larsson och hans hustru Kerstin hade stridit om äktenskapsbrott men på 1810-talet flyttade de tillsammans till Örlid. Deras dotter Katrina gifte sig 1836 med Georg Voigt och de fick en dotter som gavs namnet Lotta. Hon gifte sig ca 1860 med Svante Nilsson och de fick en dotter som hette Hilda Svantesdotter. Hilda födde en oäkta pojke den 10 mars 1885 som gavs namnet Karl Nilsson, han var den femte generationen på Örlid. Lotta dog 1926 och hon var den sista som bodde på Örlid. Hennes barnbarn Karl Nilsson kom att bli hembygdsforskare, poet och journalist. Genom hans texter går det att få ut mycket information om platserna kring Örlid. Karl Nilsson publicerade två diktsamlingar, han skrev kulturhistoriska artiklar och följetonger i ortens tidningar och var med att starta en hembygdstidskrift.²⁹

Figur 77. Karl Nilsson, teckning av Manfred Flyckt.

Figur 78. Örlid. Planen visar äldre strukturer, dagens situation och åtgärder.

3. Örlid, skala 1:100

På platsen idag finns en torpruin där den forna spisen bara är en stenhög och det enda som är kvar. Runt platsen växer granskog men området precis runt torpruinen utgörs av en öppen glänta. I gläntan växer Kungens apel som planterades den 30 maj 2007 av konung Carl XVI Gustaf. För att märka ut apeln sätts en minnesplatta upp. Vid Örlid blir det lagom att anlägga en rastplats med sittgrupper då det ungefär är halva sträckan av inägstigen. Några enkla bänkar i trä byggs på platsen. Kvinnorna som bodde på Örlid var kända för att vara duktiga på att odla läkeväxter därför passar det extra bra att här ha med en örtagård vilket var ganska vanligt att man hade förr.

Örtagård med läkeväxter

*... Invid mitt hem en örtagård,
så dejelig, jag vill se spira.
Och längst ikring en vildrosbård
naturen själv var vår ska vira.³⁰*

En ört är en fröväxt som inte är förvedad och som vissnar ner på vintern. Många örter har en tydlig doft eller smak och används därför som krydda eller medicin. På Örlid var det flera generationer som odlade läkeväxter. Man vet bl.a. genom Karl Nilsson som föddes på Örlid att hans förfäder var duktiga på att odla just läkeväxter. Gamla ärvde kunskaper från döda släktled om örternas läkande kraft. Några av de örter som brukade odlas och som kommer att planteras i odlingslådor på platsen är: mästerrot (*Peucedanum ostruthium*), ålandsrot (*Inula helenium*), libbsticka (*Levisticum officinale*), vänderot (*Valeriana officinalis*) och malört (*Artemisia absinthium*). Något som var vanligt att kvinnorna hade med sig när de gick till kyrkan var en s.k. kyrkbukett eller kyrkkvast. Den ansågs vara bra då doften från växterna friskade upp och gjorde att sömnen hölls borta under predikan.³¹ De arter som var med i Kerstis kyrkbukett var balsamblad som brukades kallas för luktsalvia (*Tanacetum balsamita*), åbrodd (*Artemisia abrotanum*) och lavendel (*Lavandula angustifolia*). Dessa växter planteras i en odlingslåda på platsen.

Figur 79. Balsamblad och lavendel.

Figur 80. Mästerrot.

Figur 81. Lotta. Fotograf okänd.

Figur 82. Lottas dotter Alvida och hennes systerdotter med dotter på Örlid 1952. Fotograf okänd.

10 - Nyodling i hagen

Olofstorps senaste spår efter bönderna på Olofstorp utgörs av en nyodling. Det är Olofstorps största åker som kom till efter en stor nyodling i hagen under 1800-talet. Detta var den största förändringen i odlingslandskapet, sannolikt genomfördes den av Carl Pettersson som bodde på Olofstorp från 1850-talet till 1880-talet. Troligen fanns det en stor mängd äldre röjningsrösen i hagen som under nyodlingsarbetet placerades i en stor stenmur (*figur 83*). På 1850-talet slogs de två brukningsenheter som Olofstorp bestod av samman till en enda. Det medförde att det aldrig skedde något laga skifte på Olofstorp. I de gamla åkrarna på Olofstorp skedde ingen stenröjning, de odlingsrösen ligger kvar. Odlingsmarken gjordes heller inte större och jämnare, därför kan man se de gamla åkerformerna.³²

11 - Vallmur

När den stora nyodlingen skedde i Olofstorps hage under andra hälften av 1800-talet tillkom denna stenmur. Stenarna kommer antagligen från hackerör från hagen. De övriga stenmurarna som finns på Olofstorp är gränsmarkeringar mot torp och backstugor, men också låga murar i trädgårdsgårdsgränserna. Muren blir bredare när man går längs med stigen. Där den är som bredast är den lika bred som en landsväg.³³ Muren är ett vackert spår efter nyodlingen och för att bevara den hålls området runtomkring fritt från sly och vegetation som annars kan förstöra med hjälp av sina rötter. Det finns liknande murar på andra ställen i Sverige. Ett ex. är i Genestorp i Småland där det finns en mur som på vissa ställen är elva meter bred, det är en mur som antagligen är från laga skiftetiden.³⁴

Figur 83. Vallmuren.

12 - Olofstorps hage

Detta var Olofstorps beteshage som kallades Storhagen och i senare tid "Orstorpahage". I kartbeskrivningen från 1724 står det: *Utvisar jämte nr 4 den del av ovanskrivna ängvall, som brukas till beteshage när höet blir inbärgat.* Det visar att den i äldre tider användes som änghage tillsammans med gårdarna Solberga och Kastryd. Det innebar att djuren släpptes ut på bete först i juli och augusti när slåttorn var över. I slutet av 1700-talet berättades det att Storhagen tidigare hade använts som äng av de tre gårdarna men att den hade blivit beväxt med skog som försvårade ängsbruket. Det som utmärkte en hage var att den var inhägnad och räknades som inäga även om den kunde ligga i utmarken. I Olofstorps hage planterades det gran på 1920-talet och därmed förändrades utseendet radikalt.³⁵

Figur 84. Naturbruksgymnasiet i Svenljunga går i Olofstorps gamla hage.

13 - Kolbotten

En *kolmila* framställde träkol, och träkol har använts till järnframställning och till smide ända sen järnet började brukas här i Sverige. Kolframställning genom kolmilor pågick ända fram till första hälften av 1900-talet i Sveriges skogar. Det fanns flera sätt som kolningen gick till på. Antingen skedde det i gropar eller i milor. Innan medeltiden var det i gropar kolningen skedde. Senare kom *liggmilor* med liggande ved och efter det introducerades *resmilor* som hade upprest ved. De spår som man hittar idag är kolbottnar, kolarkojor och kolningsgropar.³⁶ Han som skötte kolmilan var *kolaren*, det var han som vaktade så att milan inte skulle börja brinna. Ett väsen som det berättades om var *skogsrået*. Det var en vacker kvinnofigur som var ihålig likt en urholkad trädstam om det vände sig om. Om man retade upp skogsrået kunde det skada milan, men kolaren kunde också få hjälp av skogsrået genom att det vaktade milan.³⁷

I Olofstorps hage finns denna kolbotten, det är en lämning efter en kolmila. Egentligen var det vanligare att kolmilor fanns på utmarken men här visar det att beteshagar kunde ha tillräckligt med skog för att kunna genomföra en kolning. En kolbotten kan ha olika utseende. Denna kolbotten har en rund förhöjning i marken med ett dike runt om och tre passager över diket. I marken precis under markytan finns stora mängder träkol kvar. Något som markerar platsen är några högstubbar runt omkring, en viktig markering om det t.ex. ska avverkas i skogen. Antagligen hade denna kolmila ett samband med Strömshovs manufakturhammare, som låg vid Örbäcken ca 1 km från dagens kolbotten.³⁸ Där tillverkades t.ex. spik, spadar och skyfflar av stångjärn från Bergslagen. Det lilla järnbruket fanns från 1780-talet (då Tore Sundler på Fänneslunda säteri grundade det) tills det las ner på 1840-talet. Det ersattes av en mjölkvarn och ett torp som kallades Hammaren. Idag finns det lämningar kvar efter bruket, bl.a. järnslag.³⁹

14 - Femstenarör

Det som finns här är visar en sorts gränsmarkering i det gamla bondesamhället. Ett s.k. femstenarör var grundtypen av markering, formen var så att en hjärtsten låg i mitten och fyra stycken runt om. Denna markering användes redan under medeltiden. Detta femstenarör fick namnet 'Olstorpa rör' på 1690-talets karta då kronoallmäningen Ods skog var nybildad. Allmänningen upplöstes 1746 och de fem stenarna har stått kvar på platsen i mer än 250 år utan att de har utgjort någon gräns. Det som finns på platsen för att markera att det är en lämning, är två högstubbar.⁴⁰

15 - Gamla vägen mot Tärby

Här gick den allmänna vägen från Fänneslunda mot Tärby, över Brestorp, Olofstorp och Kastryd. Idag ser man den som en upphöjning i marken. Det är samma vägsträckning som beskrivs under plats nummer 8, men där är vägen en s.k. hålväg. Vägen finns med på ekonomiska kartan från 1890-talet. Idag ser den ut som en vanlig skogsstig.⁴¹

Figur 85. Den gamla vägen mot Tärby.

Stig 2 - Utmarksstigen

I – Fägata och tå

Skogsvägen som leder till Vilandsås idag visar vart fägatan förr låg (*figur 86*). För att vara extra tydlig att fägatan gick här byggs trögärdesgårdar upp utmed vägen. I slutet av skogsvägen (innan Vilandsås) finns en vändplats för timmerbilar, den verkar som en nutida tåplats (*figur 87*). Tåplatsen var där man släppte ut djuren på bete från att ha drivit dem genom fägatan från gårdsplatsen och ut på utmarken.

Figur 86. Skogsvägen mot Vilandsås från Olofstorps.

Figur 87. Vändplats för timmerbilar.

2 – Svedjan

På ungefär denna plats gick gränsen förr i tiden mellan utmark och inäga. Idag har en svedja anlagts här. För att få svedja på utmarken förr krävdes tillstånd från myndigheterna. Men om man ville svedja i hagen fick man göra det utan tillstånd, eftersom att hagen formellt räknades som inäga, då den var inhägnad. Enligt ett domboksprotokoll från 1702 fick Anders Bengtsson tillstånd att hugga ner en- och granbuskar på utmarken strax intill Olofstorps gårdesgård och där anlägga ett halvt skepplands rågsvedja. Bönderna på Olofstorp anlade regelbundet råg- och rovsvedjor i den stora hagen och på utmarken.

*”Och varje träd är fånge i sitt brus.
Med stora kottar glimmande i månljus
när utmarkstallen tändes som en fyr.”⁴²*

Figur 88. Den 5 mars 2008 fälldes träden på den planerade svedjan.

Dagens svedja började ta sin form då granskogen höggs ner den 5 mars 2008. Det största timret togs ut och ris och vissa stockar fick ligga kvar (*figur 88*). Det skulle sedan torka så att en bränning av svedjan kunde ske. Den som övervakade svedjningen var Mats Nicklasson, som är bränningsexpert från Skogssällskapet. Många faktorer spelade in när det skulle avgöras om det kunde brännas. Det skulle t.ex. vara rätt fuktighet i marken och det fick inte blåsa för mycket. Först var det tänkt att tidig bränning skulle ske för att det inte skulle gå så djupt ner i marken. Bränningen var först planerad att ske i maj och efter några dagar skulle midsommarråg sås därefter skulle det var bete på platsen på sommaren.

Den 5 juli 2008 var vädret optimalt för bränning. Ett bränningslag sattes ihop med åtta personer som skulle vara med och vakta under bränningen och under den kommande natten. Svedjan tändes efter en stunds kämpande med att få igång de två vattenpumpar som hade körts till platsen. Allt flöt på bra men när halva svedjan var bränd öppnade sig himlen och regnet öste ner. Elden slocknade och det slutade med att det bara var halva svedjan som hade bränts. Efter bränningen fick vi sitta brandvakter två och två under natten för att vakta så att elden inte tog sig igen. Några av de stockar och grenar som inte brann upp samlade vi ihop dagen efter och placerade i kanten som en tillfällig gärdsgård. Det gjorde man gärna förr, för att hindra betesdjuren från att trampa ner och äta det man hade sått. Dagen efter bränningen såddes svedjerovor och svedjeråg i askan, (*figur 90*) Första året bildar svedjerågen tuvor och andra året växer det upp en stor mängd ax från varje tuva. Nästkommande år är det dags att skörda och efter det stängslas svedjan in och då sås något annat på marken eller så blir det en yta för bete.

Svedjerova (*Brassica rapa*) planterades i askan efter bränningen av en svedja. Rovar är en av få grödor med nordiskt ursprung, den finns kvar i sin vilda form, åkerkål (*Brassica rapa ssp. campestris*).⁴³ Innan potatisen kom på 1800-talet var rovarna ett av de viktigaste basfödoämnena. Idag är det vanligast att rovar används till kreatursfoder.⁴⁴

Svedjeråg (*Secale cereale*) är tvåårig, svedjeråg sås i askan efter att man har svedjat. Första året bildar svedjerågen tuvor och andra året får varje tuva en stor mängd ax. Ett enda korn kan ge drygt 12000 sädeskorn. När man hade odlat råg det första året kunde man odla rovor eller potatis i några år efter. Svedjerågen tål kyla och torka bättre än andra sädesslag och den kräver mindre näring. Det gjorde att den förr var det dominerande sädesslaget i nordliga områden. Rågen korsbefruktar sig och anpassar sig till lokala förhållanden.⁴⁵

Figur 89. Robert Haglund sår svedjeråg på svedjan, Jan Töve och Örjan Hill dokumenterar.

Figur 90. Svedjerågen har kommit upp.

3 - Vilandsås

*"I en långsam virvel har tystnad stigit
hit från jordens mitt, att slå rot och växa
och med yvig krona beskugga mannens
solvarma trappa."*⁴⁶

Här låg ett torp som byggdes 1813 på Olofstorps utmarker. Idag står bara stengrunden med trappor och en stenhög av murstocken kvar av huset. Lagårdsgunden ligger en liten bit bort. Idag är det kalhuggt runt torpet och hallonsnår håller på att sprida sig över området. Något som utmärker sig på platsen är två stenar som utgör ingång genom stenmuren och två stora ekar som står nära torpruinen. Ekarna har vuxit på platsen väldigt länge, de stod där de står när torpet var bebott och har klarat sig även fast en granskog har vuxit sig hög runtomkring dem. Den 5 maj 2008 träffade jag Harry Johansson som föddes på Vilandsås 1932. Han hade mycket att berätta om landskapets utseende under årens gång, vad de odlade och hur de använde skogens tillgångar. Harrys familj flyttade till Vilandsås 1926 och bodde där till 1950, de var de sista torparna på Vilandsås. Byggnaderna revs och allt planterades igen med gran. En gallring genomfördes på platsen 2002.⁴⁷

Signes täppa med torpväxter

Harrys mamma hette Signe. Hon odlade bl.a. växter framför torpets hus grund, det var växter som blommade från våren till hösten. Först kom pingst- och påskliljorna och primulan, sedan blommade löjtnantshjärtat och på sensommaren och hösten blommade dahlia. Primulan kallade Signe för oxalägg. Det namnet kommer ifrån att blomman har en blomställning som är lik läggen (benet) på ett nötkreatur.⁴⁸ Signe köpte bl.a. plantor på torget i Borås där Tage från en plantskola stod och sålde växter. Ett år tog sig inte oxaläggen och då pratade hon med Tage och han sa "att hon måste ha planterat dem fel" men då fick han veta vad han hette. Hon fick nya plantor och de tog sig fint.

Det växte två ståtliga löjtnantshjärtan, ett på vardera sidan om trappan. Torpets gräns utgörs av en stenmur där en öppning finns som markeras av två stora stenar, vid den ena stenen växer en stor ek under den eken växte pingst- och påskliljorna. Harry berättade också att det fanns svarta vinbär (*Ribes nigrum*) i ena hörnet av den stenmur som omgärdade torpet. Signe hade också en kålgård med morötter, palsternacka och lök. Idag breder hallonsnåren ut sig över platsen och är den dominerande växten. En fingerborgsblomma (*Digitalis purpurea*) växer på platsen idag.⁴⁹

Runt torpruinen kommer det att röjas och iordningställas för att de olika växterna kan planteras på de platser där de en gång har vuxit. De växter som Harry berättade att hans mamma odlade var: Dahlia (*Dahlia x hortensis*), Lundviva eller Oxalägg (*Primula elatior*), Löjtnantshjärta (*Lamprocapnos spectabilis*), Pingstliljor (*Narcissus poeticus*) och Påskliljor (*Narcissus pseudonarcissus*).⁵⁰

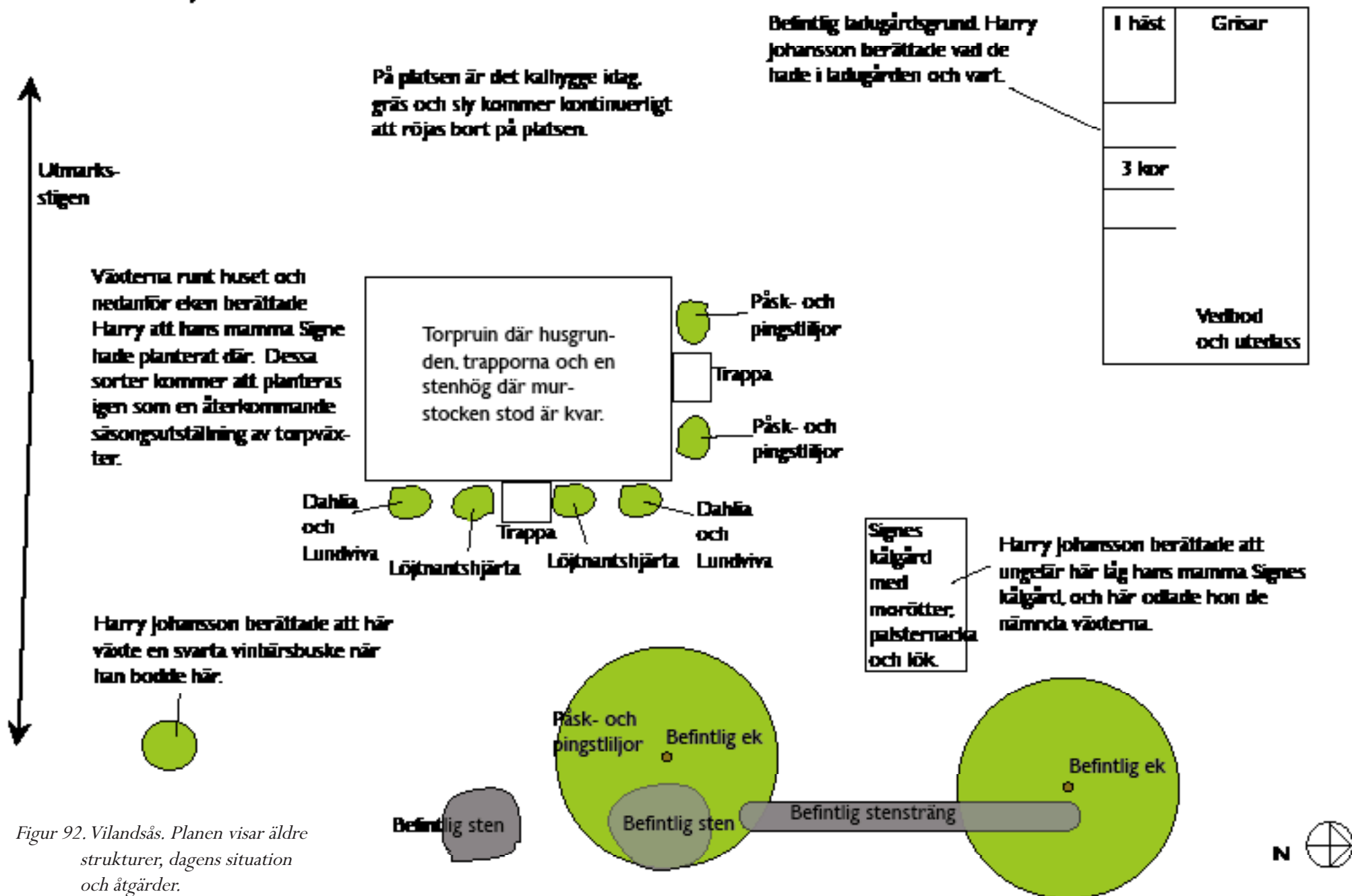

Figur 91. Påsklilja vid torpet
Djupedalsslätt.

Figur 92. Två stora stenar som
bildar entré till Vilandsås.

4. Vilandsås, skala 1:100

Figur 92. Vilandsås. Planen visar äldre strukturer, dagens situation och åtgärder.

4a – Utmarkens utseende

Utmarken var ofta ett varierat och skiftande landskap med svedjade krakaskogar med klena granar, björkar, aspar och enbuskar. Timmerskogar med tall och gran, bärande skog med träd som bar frukt t.ex. ek, bok, apel, oxel, hägg, körsbär och hassel. Det fanns sump- och myrmarker men också ljung- och rismarker.⁵¹

På 1930-talet var en stor del av Olofstorps utmarker tallskog. Träden var ca två meter höga och markvegetationen bestod av ljung, bärris, gräs och örter. Tallskogen var betesmark för Vilandsås och Backesås kreatur. Under 1940-talet planterades det gran på olika ställen på utmarken där skogvaktaren tyckte att det var lämpligt.⁵²

För att visa hur utmarken kunde ha sett ut; utförs s.k. blädningsbruk. Det var ett sätt att sköta och hugga en skog på, man plockar ut mindre mängder träd kontinuerligt och skogen får ett blandat utseende med äldre och yngre träd växande bredvid varandra. Motsatsen till blädning är trakthuggning eller kalhygge då man faller större områden med träd på en och samma gång.

Figur 94. Örjan Hill och Claes Ström diskuterar utmarksstigen.

4b – Utmarkens resurser

På utmarken fanns det många tillgångar och resurser. Människorna använde sig av skogen på ett helt annat sätt än vad man gör idag. Det man hade skogen till var bl.a. för att svedja, bruka myrslätter, husbehovshuggning, framställning av träkol och tjära, kvarnar, jakt, fiske och torv insamling. Insamling från träd i form av grenar, kvistar, näver, bark, löv, sav, kåda, frukter, nötter och kottar. Även insamling av växter och bär så som risväxter, örter, ormbunksväxter, lavar, mossor och svampar m.m. Bete av olika slag t.ex. mulbete kallades kornas, hästarnas, fårens och getternas bete. Ollonbete kallades grisarnas utmarksbete. Skogsbetet var det viktigaste betet ända in på 1920-talet.⁵³ Torpet Vilandsås hade tre kor och de strövade fritt på markerna, ibland var de ända upp mot Bokebacken. Oftast återvände djuren själva på kvällarna när de skulle mjölkas, men om de inte gjorde det följde man ljudet från bjällrorna och hämtade hem djuren.⁵⁴ För att visa de djur som kunde gå på utmarksbete kan det göras installationer med skulpturer som liknar de olika djuren.

På denna plats visas och berättas det om växter som man förr tog tillvara på och vad de användes till. Lingon (*Vaccinium vitis-idaea*) var en växt som togs tillvara på av många, både bären och riset användes. Bäret innehåller bensoesyra vilket är ett naturligt konserveringsmedel. Det gör att man inte behöver koka dem med socker för att de ska hålla för förvaring en längre tid.⁵⁵ En som plockade mycket lingon på Olofstorps utmarker var Signe som bodde på torpet Vilandsås. Hon kunde plocka ca 300 liter varje år. Mycket av det hon plockade sålde hon sedan i Borås.⁵⁶ Andra växter som också togs tillvara på var husmossa (*Hylocomium splendens*) och väggmossa (*Pleurozium schreberi*), två olika mossor som växer i skogen i hela landet. De användes förr som tätningsmaterial i hus; runt dörr- och fönsterkarmar och mellan timmerstockarna i husväggen. Mossan förhindrade drag och den kan både ta upp och avge vatten.

4c – Utmarkens folktro

En övernaturlig tro där bl.a. trollformler och magi ingick levde kvar länge från de fornnordiska föreställningarna. Det är flera fundament som har levt kvar ända in i vår tid. I rättegångsprotokoll och i folkminnesarkiven finns det t.ex. nedtecknat från 1600-talet och fram till 1900-talets början hur människor har använt trollformler och magi för att påverka sin omgivning. Man använde sig av både skadlig som oskadlig magi med hjälp av olika tecken, föremål, växter och djur.⁵⁷

Några exempel som kommer att beskrivas i text på denna plats är: *trollharar*, *trollsmör*, *troll*, *jätte*, *myrling*, *gast*, *varp*, *skyddstecken* och *trollformler*. Något som man också kan se på platsen idag är häxkvastar och mareknutor.

Häxkvastar kallades det fenomen som uppstår på björkar och andra lövträd när toppskotten är förkrympta och det har bildats risbollar eller skatbon som de också ser ut som. (figur 95) De orsakas av *Taphrina* som är en parasitisk svamp som angriper värdväxtens skott och gör att skotten förgrenar sig onormalt mycket. Förr trodde man att de träd som hade häxkvastar eller marevasar som de också kallades, var ett tillhåll för den s.k. maran som också hade tillverkat kvastarna. Maran var enligt nordisk folktro en kvinna som av avund och illvilja kunde ta en annan skepnad för att hemsöka människor och djur i sin omgivning. För att skydda sig mot maran hängdes det upp marevasar i taket över kon eller hästen i stallet. Det förledde maran att rida den istället för djuret. Det var också vanligt att man hängde upp en död skata över fähusdörren för att skydda djuren mot maran.⁵⁸

Mareknutor var de knöliga utväxter som man kan se på vissa trädstammar. (figur 96) De kallades så förr och träden som hade dessa knölar kallades bortsättarträd eller sjukdomsträd. När någon hade tandvärk eller en böld skar en klok människa en flisa från trädet och petade på den onda delen så att det kom lite blod eller var på stickan. Sedan sattes stickan tillbaka i trädet och bölden skulle börja växa på trädet istället. Om någon fällde ett bortsättarträd kunde den personen få all sjukdom.⁵⁹

Figur 95. Häxkvastar på utmarken.

Figur 96. Mareknuta på utmarken.

5a - Backesåsa lycka

En lycka är en bit mark som bonden bröt upp och hägnade in. Oftast låg lyckorna en bit från den övriga odlingen och kanske på utmarken. Ordet lycka kommer från det ålderdomliga ordet för att stänga in; lycka eller lykta som i lykta dörrar, det är också likt det danska ordet "lukke".⁶⁰ Andra ord för stängslade platser på utmarken var hägn och intagor. Den som brukade marken på Backesåsa lycka var Sigfrid på 1940-talet, han bodde på Backesås tillsammans med Betty.⁶¹

Det kommer att röjas på platsen och Backesåsa lycka kommer att återskapas. Det första som kommer att ske är att området hägnas in med en trögård-esgård och får komma att släppas ut på bete. Det finns en stensträng och en björk som troligen har varit hamlad. Bredvid stenmuren och björken placeras två bänkar för att skapa en enkel sittplats.

5b - Röret

Ett stenkast ifrån lyckan i skogsbrynet ligger ett ödetorp som heter Röret. Torpet byggdes omkring 1820 av Johannes Eld men det verkar ha blivit övergett redan på 1860-talet. Det som har gett torpet dess namn är det stora gravröse som ligger precis jämte. Det var ofta 1800-talstorpen anlades i förhistoriska odlingsmiljöer. Det var ju mark som redan var stenröjd och som en gång i tiden hade varit brukad.⁶² Gravröset är troligen en forntida grav. Det finns sägner som berättar att det lyste ur sådana här rösen på kvällar eller nätter. Det kunde vara en *lyktegubbe* som vaktade röset vilket tydde på att det fanns skatter i röset. Det finns också berättelser där rikedomar gömdes i stenrösen och då var det en orm eller en drake som vaktade skatten.

I grannsocknen Tärby grävdes ett liknande röse ut och undersöktes arkeologiskt 1929. Där hittades både guld och brons och brända ben efter två människor som hade levt omkring 200 e.Kr. Det fanns många gravgoods nedlagda och bl.a. var det en bronskittel och en glasbägare som var importerade ifrån romarriket.⁶³ Vad kan finnas i detta röse på Olofstorp utmarker? Det är ganska troligt att röset är plundrat med tanke på de stenar som är borttagna och de hål som finns i röset. Här är det också viktigt att röset inte förstörs av träd och buskar som växer för tätt inpå.

Figur 97. Gravröset.

6 - Bryngelstorps sidvallsäng

Här finns en torpruin kvar och landskapet har ett speciellt utseende eftersom att det en gång har brukats som en sidvallsäng. Se övrigt under stickväg G.

7 - Backesås

Backesås är det enda torpet på utmarkerna som fortfarande finns kvar och som bebos idag. På 1930- och 1940-talet var de enda torpen som fanns kvar Vilandsås och Backesås. Backesås byggdes av Harald Backe som var Brestorps soldat och bodde på Lyckefallet innan han byggde Backesås efter att han blev avskedad som soldat 1822. I början av 1900-talet bodde en som hette Betty på torpet tillsammans med sin mor, en dräng vid namn Sigfrid Gustafsson flyttade in. Betty och Sigfrid gifte sig på äldre dagar.⁶⁴

Eftersom att Backesås är bebott görs inget runt torpet. Backesås är det sista stoppet på utmarksstigen, stigen går tillbaka till inägorna och till Olofstorps tomtplats. För att markera att man är tillbaka på inägorna sätts en markering upp på båda sidor av vägen i form av en trädgårdsgård med en grind.

Figur 98. Backesås vintern 2008. Foto: Jonas Cederlund.

Stickvägar

A - Nolhagen

På platsen finns en torpruin och det finns spår av odling i den omkringliggande miljön. Det kommer att röjas runt ruinen för att göra platsen tydligare.

B1 - Berget och B2 - Långholmen

Berget och Långholmen var två torp som låg på utmarken. Idag ser man ruinerna efter torpen. Idag växer granarna tätt runtomkring, det behöver gallras och ytterligare inventering görs för ta reda på om det finns några kultutväxter på platsen.

B3 - Klippet och B4 - Himmersgryta

Klippet är en lämning från inlandsisen med många stora stenblock samlade i en formation som är ca 300- 400 meter långt och 30-40 meter i bredd på vissa ställen. För att komma ända fram till Himmersgryta som var ett viktigt gränsmärke förr byggs en trappa och en plattform jämte Himmersgryta. På plattformen har man också en överblick över klippet.⁶⁵

C – Lantmossen

Flera tragiska berättelser finns om Lantmossen då människor har omkommit när de råkat trampa fel och sjunkit ner i mossen. Under 1800-talet gick en man ned sig på mossen när han var ute och plockade *kröser* (lingon). Under slutskedet av första världskriget tog man torv för att ha till bränning. Det togs även strötorv ur lantmossen.⁶⁶ Idag är lantmossen en viktig plats för vissa fåglar t.ex. orrar och tranor. Därför planeras det för en fågelobservationsplats med fågeltorn och bänkar på den bästa och mest tillgängliga utkiksplatsen. För att komma fram till lantmossen behövs det på vissa ställen byggas spänger då det är sankmark.

D1 - Stenstorp och D2 - Lassesten

Vid Stenstorp finns det idag bara ruiner kvar men det finns flera och ganska välbevarade husgrunder. Lassesten var ett gränsmärke, man kan hitta många olika gränsmärken beroende på vilken tidsepok det var.

E1 – Öjelund

Öjelund är en torpruin idag och kvarstående kulturväxter finns runtomkring. Platsen runt ruinen hålls öppen.

E2 – Bokebacken

Vid Bokebacken ligger också en torpruin men även en källare som är väldigt välbevarad. Förr växte det bokträd vid Bokebacken vilket namnet förtydligar men det går också att hitta bokplantor på många ställen när man rör sig i området. Idag är det avverkat runt Bokebacken, på det kalhygget kommer det att planteras bokplantor under våren 2009.

E3 - Boasten

Boasten var förr ett typ av gränsmärke på de äldre kartorna. Vid platsen placeras sittplatser eftersom att detta är längst ut på utmarksslingan.

F – Andersberg

Vid Andersberg finns idag bara en torpruin kvar. Kulturväxter har spridit sig både på och omkring ödeplatsen.

G – Bryngelstorp

En sidvallsäng med myrslätter har brukats på platsen. När den sist är brukad är svårt att säga men Harry Johansson som växte upp på torpet Vilandsås har inget minne av att ängen brukades på hans tid.⁶⁷ Idag är det en glänta med björk och små granplantor som växer på platsen och utgör en kontrast till granskogen bredvid. För att bevara och kunna visa hur en sidvallsäng såg ut måste det röjas på platsen och genomföras en inventering av örtskiktet.

Temautställningar

Tanken är att ett årligen återkommande konstprojekt ska ske på Olofstorps inägor och utmarker. Något som slog mig ganska tidigt i mitt arbete var att här vore det spännande att hänga upp textila fototryck inne i skogen.

Under den första tiden som jag arbetade med Olofstorp var jag mycket ute på plats för att lära känna området. Under den tiden fick jag många intressanta miljöbeskrivningar berättade för mig av Örjan Hill. Det var då jag började se dessa historier som ögonblicksbilder framför mig när jag gick där i skogen. Jag fick då idén att trycka foton eller göra fotomontage på tyg. Känslan man får när ett tyg rör sig i vinden gör bilden mer levande. Det ska också hjälpa till för mystikens skull, t.ex. under utmarksslingans plats för folktro. Tygin-stallationerna är tänkta som temporära utställningar och att det är ett speciellt tema för varje år. Det är för att något nytt ska hända som kan locka till sig publik och för att det är svårt att visa alla historier på en och samma gång. Några av de olika teman som konstnärerna kan tänkas använda är: *Folktro* med; gästen, jättar, myrning, troll, trollformler, trollharar, trollsmör, skyddstecken och varp, *Berättelser om inägorna* och *Karl Nilssons dikter*.

Det jag ser som ett möjligt scenario på Olofstorp är bl.a. att ett intressant möte mellan skogen och konsten kan skapas. Att konsten kan lyfta den historiska intressanta platsen till en annan dimension, som kanske leder till andra frågeställningar, reflektioner och tankar. Konsten kan hjälpa till att framhäva och förstärka det som annars kan vara svårt att gestalta. Wanås konstpark är ett exempel där det är en kontrast mellan dåtid och nutid "Det är mot en livfull historisk relief som samtidskonsten visas på Wanås." Slottet och miljön runtomkring förhöjer och skapar en speciell atmosfär för konsten.⁶⁸

För att få en lokal förankring till platsen bjuds lokala konstnärer in. En möjlighet är att fråga flera ca 15 stycken konstnärer om de vill vara med och göra var sitt konstverk som sedan avfotograferas och trycks på tyg. Konstnärerna får själva välja en plats på området för sina konstverk.

Det första som kommer att ske på platsen är att några hobbykonstnärer målar tavlor med motiv som berör Olofstorp. De målningarna avfotograferas och trycks också på tyg som hängs upp i skogen. Fördelar med att trycka konstverken på tyg är att de blir vädertåliga, de går att trycka i flera exemplar, det går att förstora eller förminska bilden och ett tryck kan vara mer lätthanterligt. Den teknik som kommer att användas för att trycka konstverken är *silk screen tryck*. Ett företag i Borås som utför sådana tryck är Tobex. En lokal textilprofessor och en textildesignstudent tipsade om detta företag.

Det finns många olika sätt att göra och visa konst på; en konstform som jag har tagit fasta på (och som passar till projektet är) *Site specific art* eller s.k. Platsspecifik konst. Det är en konstform där konst skapas för en särskild plats och där platsen involveras i konstverket. Några kända konstnärer inom detta område är: Christo och Jeanne-Claude, ett konstnärspär som skapar konst som blir en del av landskapet, Andy Goldsworthy, Richard Long, Antony Gormley och Maya Lin.

En inledande kontakt har tagits med den lokala konstnären Ulla Zimmerman. Hon har visat intresse för idéerna och förhoppningsvis kommer ett samarbete att inledas.

Figur 99. Wanås konstpark. Inspirationsbild till Olofstorps projektet.

Figur 100. Wanås konstpark.

Figur 101. Fotomontage på vallmuren. För att skapa en spännande effekt mot den mäktiga muren placeras ett färgat tyg bakom.

Efterord

Olofstorp är en plats som kan frambringa nya och intressanta möten. En plats där människor kan vinna ny kunskap och framförallt en samlingspunkt där olika intressen kan komma att mötas. Det finns en stor potentiell utveckling av området och troligen en ekonomisk hållbarhet i hela projektet.

Det finns tyvärr inte kvar många platser runt om i Sverige som har denna variation i landskapet som Olofstorp har. Platser som är bevarade och som går att visa för allmänheten som på Olofstorp. Det känns som att denna idé går att utveckla och att det kan fånga andra intressenter men också för att kunna nyttja de lokala möjligheter som finns.

Några förändringar som redan har skett på platsen är t.ex: svedjan, parkeringen, skogsväg till Röret och Backesåsa lycka och röjning på olika platser i området. Allteftersom projektet har framskridit så har olika detaljer genomförts, saker som jag och de medverkande har diskuterat fram.

Problematiken med mitt arbete har varit att hitta min roll i projektet. Det är många som är delaktiga och därför många viljor som vill fram. Jag hade en vilja att kunna utse platser på området där konst skulle placeras, men har under arbetets gång insett att det inte är min uppgift, utan den konstnär eller skulptör som medverkar som själv ska få utse en plats för sitt verk.

Noter

Kap. 1 Inledning

1. Informationsbroschyr om Olofstorp – ett jordearv, våren 2008.

Kap. 2 Referens- och inspirationsplatser

1. http://www.raa.se/cms/extern/se_och_besoka/sevardheter/pilane.html
2. Informationsbroschyr från Pilane utställning 2008.
3. http://www.raa.se/cms/extern/se_och_besoka/sevardheter/pilane.html
4. Lennby Peter, kurator för Pilane skulpturprojekt, telefonsamtal 2008-04-10.
5. Ström Claes, fornvårdstekniker på länsstyrelsen, 2008-05-06.
6. www.linneshult.se
7. www.raa.se
8. Flinck Maria, 1994, *Tusen år i Trädgården – från Sörmländska herrgårdar och bakgårdar*, sid 125.
9. Guidad visning på Råshult, 2008-05-29.
10. Guidad visning på Råshult, 2008-05-29.
11. <http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/landskap/kulturereservat.html>
12. www.asensby.com
13. www.asensby.com
14. www.asensby.com
15. Wachtmeister Marika m.fl., 2001, *Konsten på Wanås*, sid.7-11.
16. Wachtmeister Marika m.fl., 2001, *Konsten på Wanås*, sid.7-11.

Kap. 3 Olofstorps historia – skogen, landskapet och omgivningarna

1. Tunón Håkan m.fl., 2005, *Människan och floran – etnobiologi i Sverige 2*, sid. 17.
2. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 161.
3. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 160.
4. Östlund Lars, 1997, *Människan och skogen – från naturskog till kulturskog?*, sid.116.
5. Östlund Lars, 1997, *Människan och skogen – från naturskog till kulturskog?*, sid. 120.
6. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 63-64.
7. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 71.
8. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 105.
9. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 108.
10. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 109.
11. Minnhagen-Alvsten Monika m.fl., 1996, *Arvet – trädgårdens glömda skatter*, sid. 15.
12. Myrdal Janken, 1998, *Det svenska jordbrukets historia – jordbrukets första femtusen år*, sid. 28.
13. Myrdal Janken, 1998, *Det svenska jordbrukets historia – jordbrukets första femtusen år*, sid.29.
14. Bertilsson Anders m.fl. 2002, *Västergötlands flora*, sid. 69.
15. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 165.
16. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 160.
17. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 159.
18. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 168.
19. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 174.
20. Tunón Håkan m.fl., 2005, *Människan och floran – etnobiologi i Sverige 2*, sid 17.
21. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 166.
22. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 166.
23. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 159.

24. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 160.
25. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 187.
26. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 188.
27. Tunón Håkan m.fl., 2005, *Människan och floran – etnobiologi i Sverige 2*, sid 17.
28. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 287.
29. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 57.
30. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 208.
31. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 31.
32. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 25.
33. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 32-33.
34. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 30.
35. Linder Per & Östlund Lars, 1992, *Förändringar i Sveriges boreala skogar 1870-1991*, sid. 7.
36. Myrdal Janken, 1998, *Det svenska jordbrukets historia – jordbruket första femtusen år*, sid. 29.
37. Myrdal Janken, 1998, *Det svenska jordbrukets historia – jordbruket första femtusen år*, sid. 30.
38. Linder Per & Östlund Lars, 1992, *Förändringar i Sveriges boreala skogar 1870-1991*, sid. 9.
39. Linder Per & Östlund Lars, 1992, *Förändringar i Sveriges boreala skogar 1870-1991*, sid. 10.
40. Linder Per & Östlund Lars, 1992, *Förändringar i Sveriges boreala skogar 1870-1991*, sid. 11.
41. Linder Per & Östlund Lars, 1992, *Förändringar i Sveriges boreala skogar 1870-1991*, sid. 12.
42. Linder Per & Östlund Lars, 1992, *Förändringar i Sveriges boreala skogar 1870-1991*, sid. 21.
43. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 398.
44. Hill Örjan, 1996, *Vi följer solen - herrgårdar och människor i Fän neshunda och Grovare*, sid. 10.
45. Hill Örjan, 1996, *Vi följer solen - herrgårdar och människor i Fän neshunda och Grovare*, sid. 16.
46. Hill Örjan, *Vi följer solen – gårdarna, skogen och kyrkorna i Fän neshunda och Grovare*, sid. 19.
47. Tunón Håkan m.fl., 2005, *Människan och floran – etnobiologi i Sverige 2*, sid. 92.
48. Hill Örjan, *Vi följer solen – gårdarna, skogen och kyrkorna i Fän neshunda och Grovare*, sid. 19-21.
49. Hill Örjan, *Vi följer solen – gårdarna, skogen och kyrkorna i Fän neshunda och Grovare*, sid. 13.
50. Hill Örjan, 1996, *Vi följer solen - herrgårdar och människor i Fän neshunda och Grovare*, sid. 15.
51. Hill Örjan, 1996, *Vi följer solen - herrgårdar och människor i Fän neshunda och Grovare*, sid. 10-11.
52. Hill Örjan, 1996, *Vi följer solen - herrgårdar och människor i Fän neshunda och Grovare*, sid. 10-11.
53. Hill Örjan, 1996, *Vi följer solen - herrgårdar och människor i Fän neshunda och Grovare*, sid. 116.
54. Wallenquist Inga, 2007, *Våra älskade torp växter och hur vi odlar dem*, sid. 12.
55. Olsson Anders m.fl., 1993, *Kulturmiljövård i skogen – att känna och bevara våra kulturminnen*, sid. 172.
56. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 288.
57. Olsson Anders m.fl., 1993, *Kulturmiljövård i skogen – att känna och bevara våra kulturminnen*, sid. 172-175.
58. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 294.
59. Hill Örjan, *Vi följer solen – gårdarna, skogen och kyrkorna i Fän neshunda och Grovare*, sid. 16.
60. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 302.
61. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid.
62. Hill Örjan & Töve Jan, 2003, *Kunskap om skogens historia*, sid 25.

63. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 158.
64. Informationsbroschyr om Olofstorp – ett jordearv, våren 2008.
65. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 294.

Kap. 4 Olofstorp idag - kulturstigar, platser och temautställningar

1. www.sjv.se
2. Johansson, Harry, 2008-05-05.
3. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 290.
4. Johansson, Harry, 2008-05-05.
5. Minnhagen-Alvsten Monika m.fl., 1996, *Arvet – trädgårdens glömda skatter*, sid. 70.
6. Tunón Håkan m.fl., 2005, *Människan och floran – etnobiologi i Sverige 2*, sid. 314.
7. Tunón Håkan m.fl., 2005, *Människan och floran – etnobiologi i Sverige 2*, sid. 313.
8. Flinck Maria, 1994, *Tusen år i Trädgården – från Sörmländska herrgårdar och bakgårdar*, sid. 124.
9. Ilminge Christina, 2004, *Bevara och sköta en gammal trädgård*, sid. 174.
10. Flinck Maria, 1994, *Tusen år i Trädgården – från Sörmländska herrgårdar och bakgårdar*, sid. 123.
11. Karlfeldt Erik Axel, 1898, *Fridolins visor och andra dikter*.
12. Ekstam Urban & Forshed Nils, 2006, *Råshult under Linnés tid*, sid. 22.
13. Tunón Håkan m.fl., 2005, *Människan och floran – etnobiologi i Sverige 2*, sid. 293.
14. Flinck Maria, 1994, *Tusen år i Trädgården – från Sörmländska herrgårdar och bakgårdar*,
15. http://www.askhultsby.se/mullbank_kalgard.htm
16. Tunón Håkan m.fl., 2005, *Människan och floran – etnobiologi i Sverige 2*, sid. 291-292.
17. Ström Claes, fornvårdstekniker på länsstyrelsen, möte på Olofstorp 2008-05-06.
18. 2008 års skylttexter till inägstigen, författat av Örjan Hill.
19. 2008 års skylttexter till inägstigen, författat av Örjan Hill.
20. 2008 års skylttexter till inägstigen, författat av Örjan Hill.
21. 2008 års skylttexter till inägstigen, författat av Örjan Hill.
22. 2008 års skylttexter till inägstigen, författat av Örjan Hill.
23. 2008 års skylttexter till inägstigen, författat av Örjan Hill.
24. Tranströmer Tomas, 2001, *Samlade dikter 1954-1996*, sid. 193.
25. 2008 års skylttexter till inägstigen, författat av Örjan Hill.
26. Tranströmer Tomas, 2001, *Samlade dikter 1954-1996*, sid. 41.
27. 2008 års skylttexter till inägstigen, författat av Örjan Hill.
28. 2008 års skylttexter till inägstigen, författat av Örjan Hill.
29. 2008 års skylttexter till inägstigen, författat av Örjan Hill.
30. Nilsson Karl, Mitt hem ur Diktsamlingen *Offermynt*.
31. Häftet Örtagård från Krusmyntagården på Gotland, sid. 23.
32. 2008 års skylttexter till inägstigen, författat av Örjan Hill.
33. 2008 års skylttexter till inägstigen, författat av Örjan Hill.
34. Andersen Ida m.fl., 2007, *Stenminnen – de småländska stenmurarna – ett kulturarv*, sid. 247.
35. 2008 års skylttexter till inägstigen, författat av Örjan Hill.
36. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 222.
37. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 225.
38. 2008 års skylttexter till inägstigen, författat av Örjan Hill.
39. Hill Örjan, 1996, *Vi följer solen - herrgårdar och människor i Fännelunda och Grovare*, sid. 117.
40. 2008 års skylttexter till inägstigen, författat av Örjan Hill.
41. 2008 års skylttexter till inägstigen, författat av Örjan Hill.
42. Tranströmer Tomas, 2001, *Samlade dikter 1954-1996*, sid. 24.
43. Minnhagen-Alvsten Monika m.fl., (1996), *Arvet – trädgårdens glömda skatter*, sid. 77

44. Ljungqvist Kerstin, 2006, *Nyttans växter*, sid. 354.
45. Ljungqvist Kerstin, 2006, *Nyttans växter*, sid. 414.
46. Tranströmer Tomas, 2001, *Samlade dikter 1954-1996*, sid. 11.
47. Johansson, Harry, född på torpet Vilandsås, 2008-05-05.
48. Wallenquist Inga, 2007, *Våra älskade torpväxter och hur vi odlar dem*, sid. 46.
49. Johansson, Harry, född på torpet Vilandsås, 2008-05-05.
50. Johansson, Harry, född på torpet Vilandsås, 2008-05-05.
51. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 187.
52. Johansson, Harry, född på torpet Vilandsås, 2008-05-05.
53. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 198.
54. Johansson, Harry, född på torpet Vilandsås, 2008-05-05.
55. Tunón Håkan m.fl., (2005), *Människan och floran – etnobiologi i Sverige 2*, sid. 253.
56. Johansson, Harry, född på torpet Vilandsås, 2008-05-05.
57. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 144.
58. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 196.
59. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 147.
60. Andersen Ida m.fl., 2007, *Stenminnen – de småländska stenmurarna – ett kulturarv*, sid. 58.
61. Johansson, Harry, född på torpet Vilandsås, 2008-05-05.
62. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 314.
63. Hill Örjan, 2006, *De gamle och skogen*, sid. 128.
64. Johansson, Harry, född på torpet Vilandsås, 2008-05-05.
65. Sjuhäradsbygdens Jul 1950.
66. Sjuhäradsbygdens Jul 1950.
67. Johansson, Harry, född på torpet Vilandsås, 2008-05-05.
68. Wachtmeister Marika m.fl., 2001, *Konsten på Wanås*.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arkiv

Stadsarkivet i Borås, Borås Nyheter, 1931-1946

Borås stadsbibliotek, Borås Nyheter, 1922-

Opublicerade skrifter

Hill Örjan, ofärdigt manus till Vi följer solen – gårdarna, skogen och kyrkorna i Fänneslunda och Grovare.

Broschyrer

Häftet Örtagård från Krusmyntagården på Gotland.

Informationsbroschyr från Pilane utställning i augusti 2008.

Skyltmaterial

2008 års skylttexter till inägstigen, författat av Örjan Hill.

Muntliga källor

Johansson, Harry, född på torpet Vilandsås, 2008-05-05.

Guidad visning på Råshult, 2008-05-29.

Lennby Peter, kurator för Pilane skulpturprojekt, telefonsamtal 2008-04-10.

Ström Claes, fornvårdstekniker på länsstyrelsen, möte på Olofstorp 2008-05-06.

Elektroniska källor/Internet

www.asensby.com

http://www.askhultsby.se/mullbank_kalgard.htm

www.leader.com

www.pilane.com

<http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/landskap/kulturresevat.html>

http://www.raa.se/cms/extern/se_och_besoka/sevardheter/pilane.html

www.linneshult.se

www.sjv.se

Bilder

Bilder och montage som förekommer i detta arbete är framställda av författaren om inget annat anges.

Tryckta källor och litteratur

Andersen Ida m.fl., 2007, *Stenminnen – de småländska stenmurarna – ett kulturarv*. Grodan förlag, Öhr.

Bertilsson Anders m.fl., 2002, *Västergötlands flora*. SBF-förlag, Lund.

Blázquez Abascal Jimena, 2006, *Sculpture parks in europe – a guide to art and nature*. Birkhäuser Architecture; 1 edition (September 6, 2002), Madrid.

Dunér Sten, 2004, *Den gyllene trädgården – trädgårdskonstens idé- och kulturhistoria från Adam till örtagård*. Prisma, Värnamo.

Ekeland K & Svensson R (red), 1996, *Äldre tiders odling – trädgårdsväxter, gamla grödor och ogräs*. Nordiska förbundet för kulturlandskap, Hudiksvall.

Ekstam Urban & Forshed Nils, 2006, *Råshult under Linnés tid*. Länsstyrelsen i Kronobergs län.

Flinck Maria, 1994, *Tusen år i Trädgården – från Sörmländska herrgårdar och bakgårdar*. Carlsson, Värnamo.

Galofaro Luca, 2007, *Artscapes – art as an approach to contemporary landscape*. Barcelona. Editorial Gustavo Gili SL; 1 edition (January 6, 2003).

- 87 Hill Örjan, 1996, *Vi följer solen - herrgårdar och människor i Fänneslunda och Grovare*. Dahlins tr., Borås.

Hill Örjan, 2005, *Torparna – utmarksfolk och landskapsförändringar i Varnums socken*. Varnums hembygdsförening, Borås.

Hill Örjan & Töve Jan, 2003, *Kunskap om skogens historia*. Skogssällskapet förlag, Göteborg.

Hill Örjan & Töve Jan, 2006, *De gamle och skogen – Kulturarvet i skogslandskapet*. Sveaskog, Borås.

Ilminge Christina, 2004, *Bevara och sköta en gammal trädgård*. Prisma, Värnamo.

Karlfeldt Erik Axel, 1898, *Fridolins visor och andra dikter*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Lagerqvist Lars O. & Lindqvist Herman, 1999, *Den svenska skogens historia*. Norstedts förlag, Stockholm.

Linder Per & Östlund Lars, 1992, *Förändringar i Sveriges boreala skogar 1870-1991. Rapporter och uppsatser nr 1*. Svensk Botanisk Tidskrift, Umeå.

Ljungqvist Kerstin, 2006, *Nyttans växter*. Calluna, Dals Rostock.

Myrdal Janken m.fl., 1998, *Det svenska jordbrukets historia – jordbrukets första femtusen år*. Natur och Kultur/LTs förlag, Uppsala.

Minnhagen-Alvsten Monika m.fl., 1996, *Arvet – trädgårdens glömda skatter*. Läns museet i Kristianstad, Kristianstad.

Modig Agneta, 1993, *Vad berättar en by? – om äldre kulturmiljösystem i odlingslandskapet*. Riksantikvarieämbetet, Uppsala.

Nilsson Karl, 1912, *Diktsamlingen Offermynt*. Författaren, Fristad.

Olsson Anders m.fl., 1993, *Kulturmiljövård i skogen – att känna och bevara våra kulturminnen*. Skogsstyrelsens förlag, Jönköping.

Sjuhäradsbygdens Jul. 1950. Borås.

Tranströmer Tomas, 2001, *Samlade dikter 1954-1996*. Albert Bonniers förlag, Uddevalla.

Tunón Håkan m.fl., 2005, *Människan och floran – etnobiologi i Sverige 2*. Wahlström & Widstrand, Uppsala.

Wachtmeister Marika m.fl., 2001, *Konsten på Wanås*. Byggförlaget, Stockholm.

Wallenquist Inga, 2007, *Våra älskade torpväxter och hur vi odlar dem*. Prisma, Stockholm.

Östlund Lars, 1997, *Människan och skogen – från naturskog till kulturskog?* Nordiska Museets Förlag, Lund.